

Zoran Ladić*

Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku

U radu se razmatra problematika pojava epidemije kuge u šibenskoj komuni tijekom kasnoga srednjeg vijeka, a osobito u 15. stoljeću. Nastojalo se pokazati da su kužne epidemije u 15. stoljeću harale Šibenikom i komunalnim distriktom znatno češće nego što se dosad smatralo. Također se iznose podaci o mjerama zdravstvene zaštite i higijene koje su središnje mletačke i komunalne šibenske vlasti poduzimale radi sprječavanja širenja te gušenja kužnih epidemija, posebno unutar gradskih zidina. Raščlamba pokazuje da su u šibenskoj komuni u 15. stoljeću kužne epidemije kontinuirano izbijale, a u nekim slučajevima trajale su u razdobljima od dvije i tri godine. Izvori, među kojima se ističu brojni bilježnički spisi, a osobito razni oblici posljednjih volja i inventari dobara, statut i njegove reformacije te dukale središnjih mletačkih vlasti ili reformacije odnosno odredbe komunalnih vlasti, upućuju na to da je šibenska komuna u borbi protiv kužnih epidemija djelovala u skladu s onovremenim europskim zdravstveno-higijenskim i medicinskim standardima. Oboljeli od kuge, kao i članovi njihovih obitelji, stavljeni su u izolaciju, najčešće u sela u komunalnom distriktu, bogatije stanovništvo napuštalo je grad odmah po pojavi kuge, komunalne vlasti sprječavale su mobilnost u smislu kretanja stanovništva sela prema gradu, ali i obrnuto, u čemu su veliku ulogu imali pripadnici mletačkih plaćeničkih postrojbi koji su na gradskim vratima sprječavali bilo kakav nedopušteni ulazak u grad ili izlazak iz njega. U komuni je ustrojena karantena, a u ubožnicama i leprozorijima tijekom osobito mortalitetnih epidemija pružana je skrb oboljelima. Komunalne vlasti donosile su odluke o zabrani ukopa na pojedinim crkvenim grobljima unutar grada te neposredan kontakt sudionika u ceremoniji pokopa s tijelom preminule i okužene osobe, najčešće iskazivanjem emocija ljubavljenjem tijela. Konačno, o velikom naporu i relativno modernom zdravstvenom pristupu u nastojanju da se pojava spriječi ili barem izolira, u gradu je tijekom cijeloga 15. stoljeća djelovao velik broj apeninskih i dalmatinskih, od komune odlično plaćenih, liječnika i kirurga, ali i ranarnika, travara i prodavača mirodija.

Ključne riječi: Dalmacija, šibenska komuna, kasni srednji vijek, kužne epidemije, zdravstvo

* Zoran Ladić, Odsjek za povijesne znanosti, Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Strossmayerov trg 2, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: zladic@hazu.hr

Uvod

Kasnosrednjovjekovna šibenska komuna obiluje specifičnim bilježničkim privatno-pravnim ispravama vezanim uz posljednje volje njezinih stanovnika – oporukama, brevijarima oporuka,¹ kodicilima² i inventarima dobara,³ koji su vrijedni izvori podataka za razdoblja kužnih epidemija, kao i podataka koji pomažu u historiografskoj rekonstrukciji komunalnoga odgovora u nastojanju sprječavanja kuge, općenito su korisni u znanstvenom definiranju kuge u odnosu na druge zarazne bolesti⁴ te pokazuju izražavanje određenih emocija izazvanih tom po-

¹ Među nekoliko tisuća pregledanih šibenskih notarskih dokumenata velik broj odnosi se na stanovnike sela (*villici, villani*) u šibenskom distriktu, koji su brevijare oporuka (*breuiarium testamenti*) najčešće izgovarali u svojim kolibama napominjući pritom da se brevijar čini *uillico more* ili *rurali more oretenus*. Vrlo lijepe primjere brevijara posljednjih volja nalazimo u bilježnici šibenskoga bilježnika Pietrobona Pagana iz 1437. godine. Vidi: Ante Birin, „Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano (1436. – 1437.)”, *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 37: 117-118; vidi i brevijarij Stojana Volotića iz Birnja izgovoren 12. studenog 1436., a zapisan u notarskoj kancelariji 17. veljače 1437. (Birin, „Šibenski bilježnici”, 135-136, dok. 10). Vidi i brevijar Mihaela Krečića iz 1451., Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik (dalje: DAŠI) – fond 30 – Šibenski bilježnici (dalje: ŠB), bilježnik Carotus Vitalis (dalje: CV), kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 6-6a. Za brevijar *rurali more* ili *uillico more* vidi: *Iohannes Surichiuch de villa Siroche districtus Sibenici* 1452. godine (HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 9). Za brevijar *rurali more oretenus* vidi npr.: *Breuiarium testamenti olim Georgii Gifchouich de villa Ogorliza* (HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 40-40a).

² Kodicili su bili privatno-pravne isprave sastavljene za osobe koje su dopunile svoju oporuku, izmijenile svoje legate ili primatelje legata, te vrijednost i vrstu legata. Osnovna osobina kodicila bila je da je njime oporučitelj mijenjao neke odredbe zapisane prije u posljednjoj volji ili dodavao nove odredbe koje nisu bile spomenute u oporuci. Kodicilima se ponekad mijenjao i izbor univerzalnih nasljednika ili izvršitelja, a mogu se primijetiti i neke druge manje preinake u odnosu na prije napisanu oporuku.

³ Inventari pokretnih i nepokretnih dobara (*inventarium bonorum mobilium et stabilium*) sastavljani su nakon smrti oporučitelja, kada su u komunalnim statutom određenom roku izvršitelji oporuke i komunalni egzaminator bili obvezni sastaviti listu svih pokretnih i nepokretnih dobara oporučitelja. Veličina inventara, odnosno broj predmeta i nepokretnih dobara zapisanih u njemu, ovisila je u prvom redu o bogatstvu oporučitelja. Tako su neki inventari, primjerice onaj suknaara *ser* Mihovila iz Zadra iz 1383., zapisani na nekoliko desetaka listova, a oni siromašnih stanovnika na tek jednom listu, kao što je onaj iz 1458. za nekoga Ratka Skladinovića *de Scardona* (Skradin), zapisan na pola jedne i pola druge folije (HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 219v-220r).

⁴ O problematici mogućnosti razlikovanja nekih bolesti u srednjem vijeku i terminologiji za pojedine od njih detaljno je razlagao Gordan Ravančić: „Jedno od pitanja kojima se historiografija također bavila glede Crne smrti jest i pitanje da li je pošast s polovice 14. stoljeća uopće bila bolest koju današnja medicina prepoznaje kao kugu. Naime, iako se većina povjesničara slaže da je Crna smrt u osnovi bila epidemija bubonske kuge, dio historiografije predlaže i neka druga rješenja. Tako, neki smatraju da opisi epidemije s polovice 14. stoljeća, koje nude srednjovjekovni narativni izvori, u osnovi nisu dovoljno precizni te da je Crna smrt u biti mogla biti i epidemija antraksa (crnog prišta), nekog oblika tifusa ili pak tuberkuloze. S druge strane, dio istraživača smatra da je srednjovjekovne bolesti – zbog prirode razvoja svake bolesti i njenih uzročnika – nemoguće svrstati u današnje dijagnostičke kategorije, te da je stoga upitno u kojoj mjeri o Crnoj smrti (ali i ranijim pojavama epidemija, uvriježeno držanim kužnim epidemijama) možemo govoriti kao o bubonskoj kugi.” Gordan Ravančić, „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348. – 1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra”, *Povijesni prilozi* 23 (2004), br. 26: 8. Znanstveno tu-

šasti. Ove vrste bilježničkih izvora ujedno su i jedina egzaktna vrela koja prilično pomažu u kvantitativnoj analizi nekih aspekata problematike mortaliteta u komunalnim društvima kasnoga srednjovjekovlja. Iako se u svim posljednjim voljama kao jedna od temeljnih kategorija bilježilo zdravstveno stanje oporučitelja, najtočnije podatke o vremenskom rasponu između bilježenja oporuke i smrti oporučitelja pružaju nam brevijari posljednjih volja. Naime, na temelju analize pojedinih podataka zabilježenih u brevijarima omogućuje se istraživanje tema vezanih uz mortalitet jer se u svakom brevijaru spominju tri datuma: datum kada je brevijar zapisan u bilježničkoj kancelariji u gradu, datum kada je oporučitelj izgovorio svoj brevijar te datum smrti osobe koja je sastavila brevijar.⁵ Pri oporučiteljevu izricanju brevijara uvijek su bili prisutni župni ili seoski svećenik (*parochianus*) ili kapelan te dva svjedoka. Nakon izgovaranja posljednje volje izvršitelji su bili dužni u roku od 15 dana doći u Šibenik, gdje su usmeno iznijeli brevijar komunalnom kancelaru pred prokuratorima, koji su dolazili iz redova šibenskog patricijata.⁶ Kako je zapisano u nekim brevijarima seljaka šibenskoga distrikta, nakon dolaska pred notara i egzaminatora (kojega je postavljao knez, a dolazio je iz redova sudaca – *iudices*) svjedoci pri sastavljanju brevijara te svećenik, koji je bio najvažnija osoba na svjedočenju o pravilnom sastavljanju posljednje volje, morali su se zakleti da će u cijelosti iznijeti oporučiteljevu posljednju volju kako ju je ovaj diktirao, a oni zapamtili ili zapisali. Egzaminator ih je, pored ostaloga, pitao pod zakletvom (*cum sacramento, in verbo veritatis*) i sljedeće: najprije je pitao svećenika može li reći točan datum smrti oporučitelja te je li vidio sada već mrtvoga oporučitelja osobno; potom je svećenik upitan gdje je vidio mrtvoga oporučitelja, a što je najčešće bilo u domu samoga oporučitelja; zatim je svećenik upitan tko je još bio prisutan kada je vidio oporučitelja, a on je obično naveo svjedoke; zatim bi bio upitan je li oporučitelj bio duševno zdrav, na što je odgovor bio pozitivan jer inače brevijar ne bi mogao biti zapisan ili izgovoren; potom je svećenik upitan kako je oporučitelj raspodijelio imovinu i legat. Podatke o

---

mačenje i rješenje ovoga problema itekako je relevantno i nužno, ali s obzirom na još uvijek nedovoljno interdisciplinarno istraživanje (osobito bi trebalo uključiti arheologiju vezano uz grobne nalaze i genetička istraživanja ljudskih ostataka iz toga razdoblja) ne preostaje nam ništa drugo nego preuzeti onovremene pisane podatke, koji i danas medieviste navode na stav da se radilo o epidemijama kuge. Stoga će sve epidemije razmatrane u ovom radu biti nazivane kužnim epidemijama.

⁵ Kao primjer navodimo brevijar oporuke pok. Luke, seljaka *de villa Popcug* u šibenskom distriktu, izgovoren (*oretenus*) pred svjedocima, od kojih je jedan bio župnik toga sela Petar Stančić, *uillico more* 22. listopada 1452. godine. Iz brevijara saznajemo da je Luka umro 25. listopada 1452. te da je brevijar zapisan u bilježničkoj kancelariji Karota Vitalea 29. listopada 1452. godine. Ovaj primjer pokazuje kako brevijari oporuka pružaju podatke o važnim datumima koji omogućuju barem neke demografske analize u vremenima kada je za njih bilo teško naći bolja vrela. HR- DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 24a-25.

⁶ O šibenskoj statutarnoj odredbi vezanoj uz zakonski proces izrade brevijara, o zapisivanju brevijara od strane notara i njegovoj predaji u komunalnu kancelariju vidi: *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*, prev. Zlatko Herkov (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982), knj. V, pogl. III, 152-153.

razdoblju od diktiranja oporuke kao brevijara (*breuiarium testamenti*) u selima distrikta ili u gradskoj notarskoj kancelariji do trenutka smrti vrlo nam točno pružaju inventari dobara, koji su se prema šibenskom statutu morali sastaviti do 15 dana nakon smrti oporučitelja, a imali su ih sastaviti izvršitelji distribucije oporučnih legata (*comissarii, executores, epitropi*) i u spomenutom roku predati komunalnom prokuratoru, koji ih je spremao u posebne sveske u kneževoj kuriji, a kopije izrađivao prema želji nasljednika. One su se, naravno, posebno plaćale.

Stanovnici šibenske komune sastavljali su svoju posljednju volju uglavnom u trenutku kada su već bili ozbiljno bolesni, onemoćale starije osobe ili u strahu od iznenadne smrti zbog trenutačnoga zdravstvenog stanja – *corpore languens, infirmus/infirma corpore, corpore sanus sed decrepitate etatis, corpore decrepita, senectute etatis, corpore maxime grauatus, corpore infirmitate uehementer grauatus, corpore cupiens prouidere subito morti* i slično.⁷ Već je iz ovih formula primjetno da neke od njih u sebi vjerojatno kriju faktor kuge kao razlog zapisivanja (primjerice *corpore infirmitate uehementer grauatus* ili *corpore cupiens prouidere subito morti*). No u najvećem broju slučajeva kada su oporuke u šibenskoj komuni sastavljane u razdobljima kužne epidemije bilježnici su zapisivali da je oporučitelj sastavio oporuku bilo zbog straha od same kuge bilo zato što je već bio zaražen. S obzirom na frekventnost pojave kuge u kasnosrednjovjekovnoj šibenskoj komuni, oporuke iz razdoblja kužnih epidemija često su sastavljane. Indikator koji je govorio o oporučiteljevu stanju u tim razdobljima bio je izražavan raznolikim jednostavnim formulama. Tako je 1464. seljak Toma Duplović *de Daslina* diktirao brevijar *prope pestem*.⁸ Sličan brevijar oporuke zapisan je i za seljaka Ostoju Raduničića *de villa Perchouo*, koji u trenutku diktiranja brevijara u siječnju 1457. *pestilentiatatus erat*.⁹ U rujnu 1466. svoj je kodicil bilježniku Melkioru Sabinu izrekla ugledna šibenska patricijka *domina* Katarina, kći *ser* Ivana Tobolovića, pri čemu je navedeno da je u trenutku sastavljanja posljednje volje bila *corpore languens ... pestifero morbo infecta*.¹⁰ Isti bilježnik zapisao je u prosincu iste godine brevijar Radoslava Guzolića iz spomenutoga sela Dazline, koji ga je izgovarao *iacens in lecto pestifero morbo infectus*.¹¹ U listopadu 1479. Marica, žena Dragiše Iadrijevića koji je bio *abducti a Turchos*, sastavila je brevijar samo u prisutnosti župnika jer drugi svjedoci nisu mogli doći u Putičanje *ob timorem pestis*, dakle zbog straha od kuge koja je tada harala tim, a vjerojatno i okolnim selima u ši-

⁷ Naravno, oporučitelji su oporuke sastavljali u raznolikim svakodnevnim prilikama koje nadilaze samo bolest ili starost kao razloge – zbog putovanja (diplomatskih, trgovačkih, pobožnih), zaređenja, trudnoće, ratnih prilika i dr. Vidi: Zoran Ladić, „O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka”, u: *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak (Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest; FF Press, 2005), 607-623.

⁸ HR- DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 207.

⁹ HR- DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 109v.

¹⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, Melchior Sabino (dalje: MS), kut. 19, f. 12.

¹¹ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 40a.

benskom distriktu.¹² S obzirom na terminologiju koju su bilježnici koristili vezano uz kugu, posebno je zanimljiva oporuka svećenika Nikole *parochiani Campi Superioris*, a *epidemie morbo obiit*, župnika u Gornjem polju koji je od epidemije kuge umro u svibnju 1467. godine.¹³ Činjenica da je bilježnik koristio pojam *epidemia* sigurno upućuje na to da su notari toga doba, zbog iskustva stečenog proživljavanjem više učestalih, manjih ili većih, kužnih zaraza, pokušavali riječima pokazati intenzitet te bolesti u pojedinim razdobljima. Zato za kugu iz 1467. zasigurno koristi termin *epidemia* da bi upozorio na to da se radi o kužnoj pošasti koja je svojom silinom, rasprostranjenošću i mortalitetom nadilazila prijašnje pojave te bolesti te je zahvatila prostor cijele šibenske komune.¹⁴ I iz navedenih je primjera očito da oporuke, brevijari oporuka i kodicili bilježenjem datuma sastavljanja istraživačima pružaju dragocjene podatke o mjesecima i godinama u kojima su kužne pošasti izbijale i, naravno, o razdoblju od dana diktiranja brevijara oporuke do dana oporučiteljeve smrti.¹⁵

Iako se razdoblje od kraja 1347. do 1352. smatra prijelomnim vezano uz intenziviranje mortaliteta u Europi uzrokovanog izrazito smrtonosnom i rasprostranjenom epidemijom kuge koja je izazvala do tada neviđenu depopulaciju Europe,¹⁶ strani i naši izvori pokazuju da su kužne i druge epidemije vrhunac doživjele tijekom 15. i 16. stoljeća, kada nije bilo desetljeća u kojima dalmatinske komune nisu bile pogođene teškim epidemijama i posljedično izrazitim mortalitetom osoba svih dobnih skupina u urbanim, ali i ruralnim sredinama. Primjerice, Trogir, Split, Rab ili Šibenik u 15. i 16. stoljeću, prema provedenim istraživanjima te svjedočanstvima iz narativnih i bilježničkih vrela, proživjeli su između deset i dvadeset što kratkotrajnih što dugotrajnijih pošasti kuge, koje su se protezale u rasponu od tek nekoliko mjeseci do cijele jedne ili tijekom dvije do tri godine, kada su se ili iznenada intenzivirale ili tinjale po selima i zaseocima, a onda

---

¹² HR-DAŠI-30-ŠB, Ante Campolongo (dalje: AC), kut. 11/III, vol. 10.VII b, f. 27.

¹³ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 65a-66.

¹⁴ I K. Stošić slaže se da je kužna pošast 1467. u šibenskoj komuni bila znatno smrtonosnija nego neke prijašnje te je izazvala veliki mortalitet, pa ju zato i on naziva „epidemijom” za razliku od ostalih kužnih pošasti do tada. HR-DAŠI – fond 17 – Općina Šibenik (dalje: OŠ), Krsto Stošić (dalje: KS), kut. 2, 1.1.8.1.5., 32. No on ne kazuje kako se ta kuga postojano održala na prostoru šibenske komune od 1467. do 1469. godine.

¹⁵ I razdoblje od bilježenja oporuke do smrti oporučitelja moglo bi biti jedan od indikatora o kojoj se vrsti bolesti radi.

¹⁶ Doduše, i u drugoj polovini 14. stoljeća, nakon „crne smrti”, kužne epidemije periodički su pogađale naše komune. Zadarske oporuke pokazuju da je ta pošast harala zadarskom komunom barem još četiri puta – 1362., 1382., 1391. i 1392. godine. Ne iznenađuje što je upravo tih godina u zadarskoj komuni zabilježen najveći broj oporuka, koje su odličan indikator određenih povijesnih demografskih i drugih neregularnosti. Zoran Ladić, *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 100-101.

odjednom opet zahvatile cijele komune.¹⁷ Važno je istaknuti da su dalmatinske komune, čiji je gradski dio bio omeđen zidinama, zbog gustoće naseljenosti i loših higijenskih navika stanovnika unutar gradskih fortifikacija bile vrlo pogodne za širenje epidemije koja je izazivala veliki mortalitet.¹⁸ Koliko su kužne epidemije utjecale na depopulaciju pojedinih komuna zorno pokazuje primjer Zadra tijekom epidemije kuge 1404., koju opisuje uvijek prilično objektivan Pavao Pavlović. Prema zabilježbi toga patricija, tijekom epidemije kuge spomenute godine *multi civium nostrorum nobilium, ignobilium, pauperum, divitum, laicorum, clericorum ac religiosorum et cunctorum hominum utriusque sexus* palo je u tešku bolest praćenu strašnim kašljem i jakom glavoboljom, a nakon sto dana u gradu je već bilo tisuću bolesnih, pa nije bilo nijedne obitelji u gradu koja nije imala barem jednoga zaraženog člana.¹⁹ To znači da je mortalitet u prvih sto dana zaraze bio barem 20 % od ukupnoga gradskog stanovništva. Strašna epidemija poharala je Split 1526./1527., kada je u gradu broj stanovnika sa 5000 opao na samo 2000, odnosno mortalitet unutar gradskih zidina iznosio je oko 60 %.²⁰ Čak ni kasnosrednjovjekovne otočne komune nisu bile pošteđene brojnih kužnih epidemija koje su izazivale depopulaciju, o čemu svjedoči primjer Raba. Prema izračunima D. Mlacovića, na cijelom otoku Rabu u 12. i 13. stoljeću živjelo je približno 6000 stanovnika, a u 14. stoljeću prije pojave „crne smrti” čak do 7000. No to je bio ukupan broj stanovnika i grada i distrikta.²¹ Unatoč kontinuiranom useljavanju ljudi iz kontinentalne Hrvatske i Bosne (Morlaci/Vlasi i Hrvati od najnižih, seoskih, do najvišega, plemićkog i magnatskog staleža), tijekom 15., a osobito 16.

¹⁷ Prema istraživanjima Meri Kunčić, u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Trogiru kužna epidemija izbijala je 1419., 1429., 1434., 1436., 1437., 1442., 1444., 1466., 1467., 1480., 1526., 1527., 1586., 1590. i 1595. godine. Prema nešto slabije obrađenim vrelima za Split, u istom je razdoblju epidemija kuge zabilježena 1420., 1456., 1526., 1527., 1572. i 1607. godine. Meri Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas. Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću* (Zagreb: Srednja Europa, 2008), 70. Na području zadarske komune od 1418. do 1500. bilo je barem 12 epidemijskih valova. Željko Cvetnić, „Kuga – bolest koja je promijenila svijet (I. dio)”, Portal Veterina, pristup ostvaren 13. 10. 2020., <https://veterina.com.hr/?p=31621>.

¹⁸ Tomislav Raukar, „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća”, *Historijski zbornik* 35 (1982): 62.

¹⁹ Cijeli zapis u njegovu dnevniku glasi: ... *et inde circa finem mensis martii proxime sequentis, cecidit quaedam caligo in partibus istis, et tunc immediate et quasi eodem die apud nos multi civium nobilium, ignobilium, pauperum, divitum, laicorum, clericorum ac religiosorum et cunctorum hominum utriusque sexus, ceciderunt in aegritudinem cum ingenti tussa et capitis dolore, febrici tantes, ita ut eodem die similiter circa 15 nobiles de potioribus et populares plusquam 20 iacuerunt infirmati, et in cursu scilicet dierum ultro centum numero, posuerunt se in lecto et demum subsequenter ultra mille infirmati sunt in civitate no a, ita quod non evasit domus aliqua, quae careret aegritudinibus, imo quasi omnes de singula domo iacuerunt in lecto.* Ferdo Šišić, „Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga”, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 6 (1904): 39.

²⁰ Tomislav Raukar, „Društvene strukture u mletačkoj Dalmaciji”, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća)*, ur. Mirjana Gross (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981), 108.

²¹ Dušan Mlacović, *Gradani plemići. Pad i uspon rapskog plemstva* (Zagreb: Leykam international, 2008), 51, 54, 160-161.

stoljeća broj stanovnika rapske komune postojano je opadao, pa su 1553. otok i grad Rab imali, prema podacima mletačkoga sindika Giovannija Battiste Giustinianija, samo 3500 stanovnika.²² Iz svih navedenih podataka vidljivo je da su kužne epidemije (ili neke druge, nama nepoznate i u pisanim izvorima nedovoljno objašnjene epidemijske zaraze) izrazito snažno utjecale na demografska kretanja, mortalitet i migracijska kretanja u svim dalmatinskim obalnim i otočnim komunama kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka. Zbog njihove izražene pomorske i kopnene povezanosti preko gospodarskih, trgovačkih, intelektualnih i drugih kontakata kužne su se epidemije nerijetko pojavljivale u istom razdoblju u više dalmatinskih komuna, o čemu svjedoče podaci iz pisanih izvora.

Osnovni podaci o kužnim epidemijama u šibenskoj komuni tijekom 15. stoljeća

Većina povjesničara smatra da je Šibenik u 15. stoljeću kuga poharala barem deset puta.²³ No, kako će se pokazati ovim pregledom pojava epidemije kuge u šibenskoj komuni, ta je pošast pogodila grad i sela u distriktu u još većem broju slučajeva. U pregledu ćemo se usredotočiti na detaljnu analizu kužnih epidemija od 1450. do potkraj 15. stoljeća, odnosno u razdoblju za koje smo detaljno analizirali šibenska bilježnička vrela. Kuga u prethodnom razdoblju bit će također djelomično razmotrena na temelju historiografske literature, analize određenoga broja bilježničkih isprava i pojedinih statutarnih reformacija nastalih kao zakonske refleksije na pojedine kužne epidemije, zatim na temelju razmatranja ostavštine don Krste Stošića te raščlambom podataka iz *Listina* Šime Ljubića.

Kao i ostale dalmatinske komune (npr. Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik), Šibenik se prvi put u srednjem vijeku susreo s kužnom epidemijom 1348., tijekom tzv. crne smrti. Ta je epidemija u Šibeniku, kao i u gotovo svim dalmatinskim i istarskim komunama, zabilježena u vrelima iz iste godine.²⁴ Ta i kasnije epidemije u 14. stoljeću (primjerice 1378., 1391., 1397.) znatno su umanjile broj članova komunalnoga vijeća zbog izumiranja pojedinih patricijskih obitelji izazvanog epidemijama kuge, ali i zato što su protumletački orijentirane obitelji napuštale grad iz političkih razloga. No središnja vlast u Veneciji, u skladu s *ius commune*, nije se miješala u prije uspostavljene postupke biranja vijećnika iz staleža građana u Veliko vijeće. To je vidljivo već iz dukala, odnosno ugovora između Venecije i Šibenika od 30. listopada 1412. u kojem su zapisani uvjeti pod kojima je šibenska komuna došla pod mletačku vlast. Prema tom ugovoru, šibensko Veliko vijeće

²² Tomislav Raukar, „Rab sredinom XV. stoljeća”, *Croatica Christiana periodica* 22 (1998), br. 42: 28.

²³ Josip Kolanović, Šibenik u kasnome srednjem vijeku (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 32.

²⁴ Danko Zelić, „Gradski statut kao izvor za povijest urbanog razvoja Šibenika”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 19 (1995): 46.

imalo je samo članove iz dvadeset patricijskih obitelji, pa je odobren izbor jedne nove obitelji iz redova građana u komunalno Veliko vijeće, i to svake godine na blagdan sv. Mihovila arkanđela.²⁵ No ispravom zapisanom 21. studenog 1412. učinjena je dopuna toga ugovora kojom je središnja vlast u Veneciji na molbu Šibenčana odobrila imenovanje dodatnih 25 građanskih obitelji u Veliko vijeće i potvrdila izbor četiriju komunalnih sudaca.²⁶ Unatoč povremenim smanjivanjima broja članova Velikoga vijeća, u prvom redu zbog epidemija kuge koje su harale u prvoj polovini 15. stoljeća,²⁷ broj patricija nije znatnije opadao, a mjesta u Velikom vijeću bila su popunjena i sinovima šibenskih patricija rođenim u izvanbračnoj vezi s patricijkom ili pučankom, ali tek ako su oni stupili u zakoniti brak.²⁸ No običaj primanja „kopiladi” (*bastardus, filius ilegitimus, filius naturalis*) u stalež patricijata i Veliko vijeće znatno je kasnije (1551.) dokinut i usklađen sa zakonskim odredbama u Veneciji,²⁹ a prema dukali iz travnja 1552. članovi Velikoga vijeća nisu mogli postati čak ni oni izvanbračni sinovi koji su naknadnim brakom roditelja postali zakonita djeca.³⁰

Kužne epidemije u prvoj polovini 15. stoljeća

Kako je spomenuto, do kraja 14. stoljeća nakon „crne smrti” uslijedile su epidemije 1378., 1391. i 1397., kada kao posljedica mortaliteta izazvanog kugom u komunalnom vijeću nije bio 41 zastupnik iz redova patricijata, kako je određivao šibenski statut, nego tek 21 vijećnik.³¹ Prva kužna epidemija u šibenskoj komuni

²⁵ Šime Ljubić, ur., *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. VI: *Od godine 1409 do 1412.*, Monumenta spectantia historiis Slavorum Meridionalium, vol. IX (Zagreb: JAZU, 1878), 289. Vidi i: HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 32.

²⁶ Šime Ljubić, ur., *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. VII: *Od godine 1412 do 1420.*, Monumenta spectantia historiis Slavorum Meridionalium, vol. XII (Zagreb: JAZU, 1882), 22. Vidi i: HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 32.

²⁷ Iako je odredbom od 16. srpnja 1391. određeno da Veliko vijeće treba imati 41 člana i ne manje, reformacija iz 1441. dopušta da je za izbor komunalnih službenika potreban 21 prisutan vijećnik. *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. LXIV, 239.

²⁸ *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CCLXXXIX, 339.

²⁹ *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CCLXXXIX, 339.

³⁰ *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CCLXXXIX, 339-340.

³¹ Istih su godina kužne epidemije zahvatile i druge komune na istočnojadranskoj obali, o čemu svjedoče narativni i bilježnički izvori. Tatjana Buklijaš, „Kuga: Nastajanje identiteta bolesti”, *Hrvatska revija* 2 (2002), pristup ostvaren 25. 10. 2020., <https://www.matica.hr/hr/326/kuga-nastajanje-identiteta-bolesti-20909/>. S obzirom na frekventne društvene, a posebice trgovačke dodire između dalmatinskih komuna i još uvijek slabe medicinske i higijenske mjere, moguće je da su pored one iz 1391. i ostale epidemije izbile na području svih komuna u Dalmaciji (1391. kuga je sigurno pogodila Zadar, Trogir i Dubrovnik), pa tako i u šibenskoj. Zadarske oporuke iz druge polovine 14. stoljeća spominju kužne epidemije 1362., 1382., 1391. i 1392. godine. O kužnoj epidemiji u zadarskoj komuni 1391. svjedoče oporuke Kreše *de Zadulinis* (HR-DAZD – fond 31 – Bilježnici Zadra (dalje: ZB), Articutus de

u 15. stoljeću spominje se u primarnom vrelu za šibensku povijest, komunalnom statutu, i to vezano uz šibensku statutarnu reformaciju zapisanu 1416. godine. Zabilježena 24. ožujka te godine, reformacija zorno pokazuje kontinuirani, iako spori, napredak medicine u razumijevanju fenomena kužnih epidemija te primjenu novih općedruštvenih i medicinskih spoznaja o toj pošasti među pripadnicima komunalnih vlasti i mogućnosti provođenja novih mjera vezanih uz smanjenje opasnosti od te zarazne bolesti.³² Reformacija iz 1416. u statut je unižeta tijekom epidemije ili tek nešto kasnije, kao što je bio običaj i s drugim reformacijama koje su zapisivane u statut kao odraz neke novonastale situacije koja se pravno, zakonski, gospodarski, a u ovom slučaju zdravstveno i higijenski, osobito snažno ticala stanovništva cijele komune. U svakom slučaju, ta reformacija zasigurno je zapisana kao posljedica promišljanja komunalnih vlasti o širenju epidemije na prostoru grada i sela u distriktu. U sadržaju reformacije naglašava se „da se grobnice koje postoje kraj crkve Sv. Kuzme i Damjana izvan Velikih vrata koje silno okužuju taj grad zbog leševa koji se tamo nalaze, moraju odanle ukloniti i odnijeti”.³³ U reformaciji se ističe da je već prije donijeta istovjetna odluka, ali ona nije provedena, vjerojatno zbog suprotstavljanja gradskih stanovnika koji su na posvećenom tlu pored crkve ili pak *infra ecclesiam*, pored i pod zaštitom relikvija svetaca, imali grobnice u kojima su pokopani njihovi *predecessores*, a i oni su željeli biti pokopani u njima *cum patribus suis*.³⁴ Te osobe, a među njima je bilo dosta patricija, nisu željele dislocirati obiteljske grobnice jer su kod crkve sv. Kuzme i Damjana njihovi preci bili u grobnicama na crkvenom groblju pod zaštitom

---

Rivignano (dalje: AR), b. 5, f. 3, f. 79^v-80^v), Nikole *de Matafaris* (HR-DAZD-31-ZB, AR, b. 5, f. 2, nr. 20), Miheline *de Zadulinis* (HR-DAZD-31-ZB, AR, b. 5, f. 2, nr. 21) i Grgura *de Zadulinis* (HR-DAZD-31-ZB, AR, b. 5, f. 3, f. 81^v-82^v). Za epidemiju 1391. u Dubrovniku vidi: Natko (Speratus) Nodilo, ur., *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Scriptoros, vol. 1 (Zagreb: JAZU, 1883), 49. Inače, uobičajena fraza kojom je definiran razlog sastavljanja zadarskih oporuka 1391. bio je *considerans tempus modernum pestiferum regnans in ciuitate Iadre*. Prema zapisu zadarskoga patricija Pavla *de Paulo*, tu je komunu kuga pogodila i 1404. godine. U vrijeme trajanja te epidemije kužna je pošast usmrtila stanovnike iz svih komunalnih staleža: *multi civium nostrorum nobilium, ignobilium, pauperum, divitum, laicorum, clericorum ac religiosorum et cunctorum hominum utriusque sexus*. Šišić, „Ljetopis Pavla Pavlovića”, 39.

³² *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CLXXXVII, 284. O srednjovjekovnome medicinskom nastojanju u liječenju kuge te poimanju laika o načinima širenja te zaraze vidi: Ravančić, „Prilog proučavanju Crne smrti”, 7-18. Posebnu je ulogu u usporavanju medicinskih istraživanja svih bolesti, pa tako i epidemija kuge, igrala srednjovjekovna teorija o zdravlju i spasu duše kreirana na IV. lateranskom koncilu održanom 1215. godine. Naime, 22. kanonska odredba toga sabora zahtijevala je da bolesna osoba koja leži na samrtničkoj postelji prije svega treba zatražiti savjet od „lječitelja duše”, tj. župnika ili ispovjednika, „tako da, nakon što je duhovno ozdravljenje bilo obnovljeno, uslijedit će i tjelesno” jer je svakoj bolesti, pa i tjelesnoj, uzrok bio grijeh. *Medieval Sourcebook: Twelfth Ecumenical Council: Lateran IV 1215. The Canons of the Fourth Lateran Council, 1215, Canon 22*, pristup ostvaren 11. 11. 2009., <http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.html>.

³³ *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CLXXXVII, 284.

³⁴ Jacques Chiffolleau, „Perché cambia la morte nella regione di Avignone alla fine del Medioevo”, *Quaderni storici* 17 (1982), br. 50 (2): 457-458.

dvojice snažnih i tada vrlo popularnih *anti-pestes* svetaca i njihovih svetačkih relikvija (*ad sanctos*). Zato je prethodna odluka vjerojatno dopunjena tako da se točno odredilo da se grobnice imaju prenijeti *in sepulchris existentibus ad Sanctum Franciscum vetus* pod prijetnjom kazne *librarum decem denariorum*.³⁵ Sljedeća pošast kuge zabilježena je 29. svibnja 1419. u dukali mletačkoga dužda Tommasa Moceniga (1413. – 1423.). U dukali piše da je šibenski knez obavijestio mletačke vlasti *ob pestem que ibidem est*.³⁶ Dalje se navodi da je kuga izazvala smrt *aliquos ex stipendiarios nostris*, a neki su se razboljeli, možda čak i preboljeli tu bolest.³⁷ Zbog toga je zatraženo popunjavanje jedinice plaćenih vojnika u Šibeniku, posebice slanje 20 dobrih strijelaca (*balistarii*).³⁸ U sljedećoj dukali, datiranoj 1. lipnja 1419., u kojoj se raspravlja o pitanju nužnosti slanja plaće plaćenim vojnicima u Šibeniku na zahtjev šibenskoga kneza, ponovno se spominje *epidemia* zbog koje vojnici nisu bili plaćeni.³⁹ Istom dukalom zabranjuje se ulazak Morlaka iz zaleđa u grad Šibenik.⁴⁰ I 1420. zasigurno je u šibenskoj komuni vladala zaraza kuge. To potvrđuje s jedne strane činjenica da je u obližnjoj komuni – Splitu – s kojom je Šibenik imao intenzivne trgovačke i druge kontakte, upravo te godine izbila zaraza,⁴¹ a u Trogiru, Šibeniku susjednoj komuni, 1419. godine,⁴² a s druge strane reformacija zapisana u ožujku 1420., prema kojoj se nijedan službenik koji je dulje od osam dana proveo izvan grada nije smio vratiti u potpuno zatvoren i izoliran Šibenik,⁴³ i reformacija iz siječnja iste godine kojom je zabranjeno ljubljenje tijela pokojnika.⁴⁴ Sljedeća kužna epidemija u šibenskoj komuni izbila je 1429., godine kada je tijekom rada na crkvi sv. Nikole i sv. Benedikta u Šibeniku od nje umro

³⁵ *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CLXXXVII, 139. Samostan i crkva sv. Frane izvan gradskih zidina porušeni su 1319., a već 1320. donijeta je odluka o njihovoj gradnji u gotičkom stilu na krajnjem istoku grada unutar gradskih zidina (*infra muros civitatis*), vrlo blizu samih zidina. No i crkva sv. Kuzme i Damjana bila je *extra muros civitatis* pored *portas magnas terre firme Sibenici*, pa nije jasno zašto je okružene pokojnike bilo bolje pokapati kod Sv. Frane nego kod Sv. Kuzme i Damjana. Mogući je razlog da je groblje kod Sv. Frane bilo bolje uređeno. Zelić, „Gradski statut”, 41, 47.

³⁶ Ljubić, *Listine*, knj. VII, 285.

³⁷ Ljubić, *Listine*, knj. VII, 285.

³⁸ Ljubić, *Listine*, knj. VII, 285.

³⁹ Ljubić, *Listine*, knj. VII, 285-286. S aspekta korištenja latinskih ili *Veneto* termina vezanih uz kugu nakon 1348., Ravančić donosi niz primjera. Tako spominje termine *pestis*, *pestilenza*, *mortalitas*, *male contagiosa* ili *malatia*. Ravančić, „Prilog proučavanju Crne smrti”, 9. Što se tiče epidemije iz 1348., Ravančić ističe termine *mortalitas (magna)*, *pestis atra* ili *atra mors*. Naravno, spominje i zastrašujuću terminologiju kao što je *Non fu peste, ma ira di Dio*. Sam termin „crna smrt” (*mors atra*) proizvod je povjesničara iz kasnijih stoljeća. Ravančić, „Prilog proučavanju Crne smrti”, 8, 11.

⁴⁰ Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas*, 70.

⁴¹ Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas*, 70.

⁴² Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas*, 70.

⁴³ *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CXCII, 286-287.

⁴⁴ *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CXCIII, 287.

poznati *magister lapicida* Bonino iz Milana.⁴⁵ Prema bilješkama iz ostavštine K. Stošića, velikim dijelom utemeljene na istraživanju bilježničkoga gradiva, kužna epidemija u šibenskoj komuni izbila je i 1435., 1448., 1449.⁴⁶ te 1450. godine.⁴⁷ Godine 1448. svoju prvu oporuku zbog opasnosti od kuge sastavio je tada mladi šibenski patricij Toma Tomašević, poslije jedan od patrona šibenske galije u ratu protiv Osmanlija, koji je u tom ratu i poginuo negdje na prijelazu 1464./1465. godine.⁴⁸ Baš kao neke druge spomenute epidemije kuge, i ona koja je harala Šibenikom 1449. istovremeno se proširila na druge dalmatinske i istočnojadranske komune, primjerice rapsku, koja je po nekim procjenama tijekom te epidemije izgubila više od polovine stanovništva.⁴⁹ O intenzitetu epidemije iz 1449. kazuje i činjenica da su šibenske vlasti te godine donijele još jednu statutarnu odluku, reformaciju vezanu uz kužne epidemije koja se odnosila na pitanje izbora notara i službenika u doba kuge,⁵⁰ što iznova pokazuje da su komunalne vlasti kontinuirano uviđale probleme izazvane epidemijama kuge vezano uz devijacije u svakodnevnom životu bilo da se radilo o grobljima i pokopima, o gospodarskim djelatnostima ili crkvenim pitanjima. Zanimljivo je da su 1450., za biskupovanja Jurja Šižgorića (1437. – 1454.), djelomično zaustavljeni radovi na katedrali sv. Jakova jer je *peste* harala gradom, pa su radnici na katedrali koji su bili podrijetlom izvan Šibenika, čuvši za pojavu epidemije, odustali od dolaska u grad.⁵¹

⁴⁵ Milan Prelog, „Dalmatinski opus Bonina da Milano”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13 (1961), br. 1: 196.

⁴⁶ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 32. Ovu epidemiju prema V. Miagostovichu spominje i Dominik Zavorović: „La peste del 1449 è ricordata da Domenico Zavoreo nel suo Trattato sopra le cose di Sebenico.” Vincenzo Miagostovich, *I nobili e il clero di Sebenico nes 1449 per la fabbrica della cattedrale: documenti editi e annotati da Vincenzo Miagostovich* (Sibenico: Consorzio tipografico Ugo Fosco & C.i., 1910), bilj. 1, 16-17.

⁴⁷ O epidemiji 1450. saznajemo iz bilježaka opata samostana sv. Nikole u šibenskoj luci Stjepana Biličića, koji je tada i sâm živio u Šibeniku te zapisao: „1450. Bje veliki pomor u Šibeniku.” Zanimljivo je spomenuti da je uz 1432. godinu Biličić zapisao: „1432. dana 24. veljače. Dodoše Turci do sela zvanog Srima.” Šibenski list (Šibenik), god. V, broj 195, 6. 6. 1956., 3.

⁴⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 211a-213a.

⁴⁹ Vladislav Brusić, *Otok Rab: geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg Primorja* (Zagreb: Franjevački kamporski samostan sv. Eufemije, 1926), 9, 126-127.

⁵⁰ Osim što ta reformacija pokazuje nastojanje komunalnih vlasti da organiziraju što kvalitetniji život u komuni u vremenima kada je to bilo vrlo teško, iskazuje i određeno emotivno stanje komunalnih stanovnika iscrpljenih stalnim epidemijama kuge. Vlasti napominju da je u gradu malo zaposlenih notara jer se boje doći u grad u strahu od smrti u vrijeme kužne epidemije. No knez i njegova kurija bili su svjesni nužnosti koliko-toliko normalnoga funkcioniranja života u gradu i selima u distriktu, stoga se nastoji zaposliti što više dovoljno hrabrih bilježnika spremnih ići u gradske i seoske domove ili ispred gradskih zidina da bi zapisali oporuke i brevijare umirućih oporučitelja. Nakon što je kuga 1449. oslabjela i nestala, spomenuti novozaposleni bilježnici bili su dužni donijeti sve oporuke i brevijare u kneževu kancelariju, gdje su se morali prepisati i spremiti u arhiv kneževke kancelarije. *Knjiga statuta*, Knjiga reformacija, pogl. CCLXXI, 326-327.

⁵¹ „... operari assenti per cagione della peste.” Miagostovich, *I nobili e il clero*, 16.

Prema V. Miagostovichu, kužna zaraza 1450. bila je *la peste con la mortalità massima*.⁵²

Teško je razumjeti kako su dalmatinske komune, pa tako i šibenska, s obzirom na učestalost pojava kužnih epidemija, a pored toga i požara unutar gradskih zidina⁵³ te gladi u gradu i selima u distriktu,⁵⁴ uspjele održati populacijsku stabilnost i imati uređen sustav vlasti i komunalne administracije.⁵⁵ Tomislav Raukar u svojim demografskim izračunima broja stanovnika pojedinih dalmatinskih komuna iznio je mišljenje da je Šibenik u 15. stoljeću pripadao skupini istočnojadranskih komuna s najvećim brojem stanovnika (komune koje su imale između 5000 i 9000 stanovnika), otprilike kao i splitska komuna, a manje nego zadarska komuna i Dubrovnik.⁵⁶ Isti autor također je napomenuo da niz epidemija kuge tijekom 15. stoljeća nije izazvao znatnije demografske promjene. Šibenska i osobito otočna rapska komuna bile su privlačne za stalno naseljavanje izbjegloga kršćanskog stanovništva pred osmanskim nasrtajima, što je doprinijelo relativno brzom repopulaciji tih dvaju gradova i sela u njihovim distriktima.⁵⁷ Dalmatinske

⁵² Miagostovich, *I nobili e il clero*, 32. Svoj stav Miagostovich temelji na kroničarskom zapisu Stjepana Biličića, opata samostana sv. Nikole u Šibeniku, koji je za 1450. zapisao: *1450. fuit mo(rtalitas maxi(m) a i(n) Sibenico et i(n) dicto missio fuit jubileus t(em)p(ore) p(a)pe Nicolai qui(n)ti*. Dakle, on spominje i jubilarnu hodočasničku godinu u Rimu. Fran Gundrum, „Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6 (1902), br. 1: 213.

⁵³ Stjepan Biličić, opat samostana sv. Nikole u Šibeniku, u svojoj je kronici zapisao: *die. 8 me(n)s(is) madij. fuit c(om)busta civitas sib(e)n(icensis) q(uas) i(n) totu(m)*. Miagostovich, *I nobili e il clero*, 32; Gundrum, „Latinski rukopis svećenika Dalmatinca”, 213.

Bilježnik Ilija Banjvarić zabilježio je požar u gradu Šibeniku u ožujku 1465. riječima da jednu ispravu bilježi *post combustione ciuitatis Sibenici*, što navodi na to da se radilo o velikom požaru. HR-DAŠI-30-ŠB, Ilija Banjvarić (dalje: IB), kut. 17/II-III (vol. 13), fasc. 13e, f. 65v.

⁵⁴ Stošić također napominje da su razdoblja gladi i požara gotovo uvijek pratila kužne epidemije. Tako je 8. svibnja 1448., kada je cijelom komunom harala kužna epidemija, gotovo cijeli grad Šibenik izgorio u požaru. Na zdcnu samostana sv. Dominika 1540. nakon kuge zabilježeno je sljedeće: *Tempore quo totus urbis penuria maximaque egestate laborabas haec cisterna fuit aedificata*, odnosno u vrijeme kada je cijeli grad bio pogođen velikom glađu i siromaštvom izgrađen je ovaj zdenac. HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 1.

⁵⁵ Tijekom 14. i 15. stoljeća dolazi do migracije većega broja stanovnika i iz šibenskoga distrikta i iz udaljenijih krajeva u unutrašnjosti (Hrvatske i Bosne) na područje u blizini gradskih zidina, odnosno *in ortis prope ciuitatem*. Tamošnje stanovništvo kao župsko središte imalo je crkvu sv. Marije u Vrtlinama (*sancta Maria Hortorum*). Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, *sub voce*: Vrtline, pristup ostvaren 17. 2. 2017., http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=390&Itemid=7. Prema kasnijoj mletačkoj administrativnoj podjeli, grad Šibenik dijelio se na tri osnovna dijela: *Citta* (Grad), *Borgo di Mar* (Dolac) i *Borgo di Terra Ferma* (Vrtline, Varoš). Ante Šupuk, „Marginalije o Šibeniku, njegovu stanovništvu i antroponimima u devetnaestom stoljeću”, *Čakavska rič: polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* XIII (1986), br. 2: 15.

⁵⁶ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997), 171.

⁵⁷ Rapska je komuna u istom razdoblju upravo zbog kužnih epidemija proživljavala intenzivnu depopulaciju koju opisuje Vladislav Brusić: „Katastrofalne bile su za stanovništvo otoka Raba godine 1449. i 1456. Od kuge, koja je u ovim godinama, kako smo to već vidjeli, harala na otoku, čini se, da je

komune počele su osjećati snažan pad stanovništva tek u 16. stoljeću, kada je većina zaleđa u Hrvatskoj i Bosni već duže vrijeme bila sastavni dio Osmanskoga Carstva, a dio stanovništva islamiziran, što je smanjilo priljev življa iz unutrašnjosti u dalmatinske komune, a time i komunalno stanovništvo. K tome je zbog posljedica tih triju pošasti zasigurno patilo i gospodarstvo, ali ne toliko da se svakodnevni život obrtnika nije mogao normalno odvijati, o čemu svjedoči niz ugovora o obavljanju nekoga obrtničkog posla, broj obrtnika, ali i broj naučnika odnosno šegrta koje su šibenski obrtnici uzimali na nauk.⁵⁸ Naravno, normalizaciji svakodnevnoga života doprinijelo je kontinuirano useljavanje migranata iz hrvatskoga i bosanskoga zaleđa. Zaneseni vjerskim propovijedima sv. Katarine Sienske i sv. Bernardina Sienskog, ali i lokalnih franjevac i dominikanaca, i sami stanovnici šibenske komune ustrajali su na provođenju ideje prokreacije kao prirodnom odgovoru na mortalitet.

Prema podacima iz spisa šibenskih notara, sljedeća kuga izbila je već iduće, 1451. godine. Dana 8. svibnja 1451. u bilježničkoj kancelariji Karota Vitalea zapisana je isprava u kojoj piše da je neka *Stana quare pestilentiata erat expulsa fuit a ciuitate Sibenici et quod extra ciuitatem non habenter testes commodi et maxime in casu pestilentie quam omnes libenter ciuitatem*.⁵⁹ Tom je ispravom knez Ivan Hermanov, imajući u vidu izvanrednu situaciju izazvanu epidemijom kuge zbog koje je Stana ranije te godine istjerana iz grada zbog sumnje da je zaražena, odobrio da kao svjedok pri izradi Stanina brevijara njezine posljednje volje bude prisutan samo jedan svjedok, koji je morao biti častan. On je pronađen u osobi svećenika Mihaela, pa je brevijar oporuke priznat kao valjan⁶⁰ premda je prema statutu morao biti sastavljen u prisutnosti barem još dvojice svjedoka.⁶¹ Iz isprave datirane 3.

---

pomrla jedna polovica stanovnika. Rek bi da je prije crne morije grad s otokom i kotarom brojio oko 10.000. A nakon nje ostalo svega stanovništva niti 5.000. Najgore je bilo, da je nakon kuge na otoku pofalilo radnih sila, s česa je mnogo zemljišta ležalo na ugaru, neobrađeno. Silno proređeno staro stanovništvo umnažalo se novim doseljenicima, koji su s bližeg kopna (dalle vicine marine) bježeći pred Turcima dolazili na otok Rab da na njemu nađu novu domovinu i sagrađe nova ognjišta. Mletačka vlada, a ni uprava otoka nije pravila nepravilnosti ovim novim došljacima. Ona ih je dapače rado primala, jer joj je bilo u interesu da se opustjeli otok opet napuči.” Dakle, način repopulacije rapske komune bio je istovjetan onom u šibenskoj komuni, ali je rapska posebna po činjenici da se u nju, uz velik broj Morlaka na opustjelim seoskim imanjima, u grad naselio i novi elitni sloj sastavljen od srednjega plemstva iz Hrvatske i Bosne (npr. vojvoda Lacko, Magdalena Budrišić). Brusić, *Otok Rab*, 126-127.

⁵⁸ Zoran Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima-šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama”, u: *Filii, filiae... Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik radova 4. Istarskog povijesnog biennala*, ur. Marija Mogorović Crljenko (Poreč: Zavičajni muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu, 2011), 87-93.

⁵⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 264.

⁶⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 264.

⁶¹ Šibenski statut zahtijevao je da pri izgovaranju brevijara oporuke u šibenskim selima budu prisutna barem dva svjedoka i seoski župnik ili kapelan kao pismene osobe sposobne zapisati brevijar. *Knjiga statuta*, knj. V, pogl. III, 152-153. No, kako pokazuje i ova isprava, situacija s kugom u selima distrikta bila je vrlo ozbiljna, pa je bilo teško pronaći barem jednoga muškarca voljnog da bude svjedok.

studenog iste godine saznajemo još podataka o sudbini šibenske građanke Stane i njezine obitelji. Naime, tada je bilježnik Karot Vitale dobio na uvid brevijar oporuke pokojne Stane.⁶² Stanina majka Ruža, udovica Radoslava Dragosavića *de Sibenico*, prilikom ispitivanja pred komunalnim egzaminatorom potvrdila je da je njezina kći Stana, žena Ivana *de Sibenico*, sada pokojna, umrla u rujnu 1451. izvan Šibenika objašnjavajući to sljedećim riječima: *obiisse extra Sibenico ex peste*.⁶³ Svoj brevijar, kao što je rečeno i sada potvrđeno, Stana je sastavila *in presentia presbiteri Michaelis Ratmilich de Sibenico sui patris penitentie*, dakle u nazočnosti svojega ispovjednika kao osobe od najvećega povjerenja.⁶⁴ Iz te isprave saznajemo i da je Stana bila građanka Šibenika, baš kao i njezin muž Ivan i roditelji. No kada se u gradu saznalo da boluje od zarazne bolesti, njezina majka Ruža *cum tota eius familia de mandato ipsius magnifici domini comitis Iohanni ob timorem contagionis dicte pestis subito expulsam fuisse de ciuitate Sibenici et foris stetisse*.⁶⁵ Dakle, čim su komunalne vlasti doznale da Stana boluje od zaraze, šibenski knez Ivan Hermanov odlučio je da se cijela obitelj žurno istjera iz grada kako se ne bi zarazilo ostalo stanovništvo. Iz isprave doznajemo da je Stana umrla, ali su njezina majka i osobe koje su bile u doticaju s njom preživjele i vratile se u Šibenik.⁶⁶ To nas navodi na pomisao da se možda i nije radilo o epidemiji kuge, nego o nekoj drugoj bolesti koju šibenski *medici* nisu uspjeli identificirati, ili je bilježnik pojednostavnio dijagnozu i napisao *pestis*. Pored toga, Stana je sastavila brevijar u svibnju, a umrla tek u rujnu, što nas s pravom upućuje na to da nije umrla od kuge, nego od neke druge zarazne bolesti koja je trajala znatno duže. U sljedećoj ispravi koju je kao *magister cancelarius communis* zapisao ponovno Karot Vitale navode se još neki podaci vezani uz Stanin slučaj.⁶⁷ Naime, 8. studenog zapisana je u Karotovoj kancelariji isprava s nizom skromnih monetarnih legata od nekoliko libara koje je pokojna Stana darovala *pro anima sua*, a sva svoja druga dobra ostavila je majci i sestri.⁶⁸ Stanin slučaj doista je zanimljiv zbog niza okolnosti, a osobito jer pokazuje nemogućnost ondašnje medicine i najstručnijih medicinskih djelatnika kao što su *phisicus* ili *medicus* da postave približno točnu medicinsku dijagnozu za oboljelu osobu.

Ni sljedeće, 1452. godine stanovnici šibenske komune nisu bili pošteđeni kužne epidemije, koja je ponovno zahvatila sela u distriktu i sam grad Šibenik. No čini se da tada nije izbila nova kužna zaraza, nego je to bio samo nastavak epidemije koja se spominje u studenom 1451., a koja je tinjala u pojedinim selima šiben-

⁶² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 7a.

⁶³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 7a.

⁶⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 7a.

⁶⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 7a.

⁶⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 7a.

⁶⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 8r.

⁶⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 8r.

skog distrikta, jer je već u ožujku 1452., možda nakon određenoga popuštanja protuepidemijskih mjera, u gradu Šibeniku zapisana oporuka koja nam svjedoči o ponovnoj pojavi kuge u gradu. Naime, 23. ožujka 1452. neki je Juraj, sin pokojnoga Pavla Bana, *molendinarij de Sibenico, corpore tamen languens et pestilentiatis* izgovorio svoju posljednju volju *ex fenestra domus sue habitationis*, koju je zapisao bilježnik Karot Vitale.⁶⁹

Nakon razdoblja svakogodišnjih epidemija kuge od 1449. do 1452. čini se da je do 1455. šibenska komuna bila pošteđena kužne pošasti jer narativni i bilježnički izvori ne kazuju ništa o kužnim epidemijama od 1453. do 1455. godine.

Razdoblje najstrašnijih epidemija kuge

No već 1456. započinje jedno od najtežih razdoblja u komunalnoj povijesti, barem s obzirom na kužne epidemije.⁷⁰ Kao što je posvjedočeno i za neke druge dalmatinske komune, razorna kužna epidemija pogodila je šibensku komunu 1456. i čini se da je trajala bez prekida i tijekom 1457. godine.⁷¹ Žarišta su vjerojatno bila podjednako u gradu i po selima u distriktu, pa je zaraza kontinuirano tinjala i selila se prostorom komune. Već u veljači 1456. zamjećujemo prve naznake te epidemije, primjerice u oporuci i inventaru dobara uglednoga šibenskoga patricija Martina *de Mrsa*, tada već starog i *corpore decrepita*, koji je oporuku sastavio već 1452.,⁷² kodicil odnosno dopunu oporuke 1454.,⁷³ a umro je početkom 1456. jer je u veljači te godine sastavljen inventar njegovih dobara.⁷⁴ Da je njegova smrt povezana s kužnom zarazom potvrđuje i činjenica da je pokopan pored kapele koju je dao izgraditi i posvetiti biskupu sv. Martinu iz Toursa, zaštitniku od kužne epidemije, u katedrali sv. Jakova.⁷⁵ Kao moćan svetac – zaštitnik od kuge, u kasnom srednjem vijeku postao je vrlo popularan u svakodnevnoj pobožnosti sta-

⁶⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 115. U ovoj vrlo kratkoj, sadržajno jednostavnoj i karakterističnoj oporuci kakve su zapisivane u razdobljima kužnih epidemija sva svoja dobra Juraj je darovao svojoj majci Margareti, a nju je izabrao i za jedinu univerzalnu nasljednicu. S obzirom na to da se žena i djeca uopće ne spominju, zasigurno je bio mlad i samac.

⁷⁰ Kuga je 1456./1457. zahvatila veći broj dalmatinskih komuna i trajala bez prestanka tijekom te dvije godine. Primjerice, o kugi u Rabu piše Giuseppe Praga te opisuje strašne posljedice kužne epidemije koja je 1456./1457. zadesila grad i uvelike odredila sudbinu njegovih stanovnika na duže razdoblje. Tada je, kako kaže Praga, sjajna slika srednjovjekovnoga Raba bila sačuvana tek u uspomenu njegovih stanovnika. Giuseppe Praga, *Arbe nella storia dell'arte, delle lettere e del pensiero italiano* (San Marino: Arti grafiche sammarinesi, 1927), 8; Mlacović, *Gradani plemići*, 80-82.

⁷¹ Kao jedna od najstrašnijih s obzirom na broj umrlih stanovnika, kužna epidemija 1456./1457. zabilježena je i u rapskim ispravama, osobito u bilježničkim spisima. Praga, *Arbe nella storia dell'arte*, 8.

⁷² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 11v.

⁷³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 60-60a.

⁷⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 161v-165v.

⁷⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 12r.

novnika, što se odrazilo u hagiotoponimiji Šibenika. Naime, od 1422. spominje se crkva sv. Martina kao zaštitnika od zaraznih bolesti, smještena izvan gradskih zidina na području Vrtlina, a u njezinoj blizini nalazio se i komunalni lazaret. U njoj je djelovala i istoimena bratovština, a na crkvenom groblju pokapane su osobe umrle od raznih zaraza.⁷⁶

Čini se da se ta epidemija nikako nije zaustavljala tijekom 1456., nego se postojano mijenjalo njezino žarište. Zato u kodicilu koji je Karot Vitale zapisao 8. listopada 1456. za šibenskoga patricija Jakova Žiljevića, nadsvećenika odnosno arhiepiskopita šibenskoga kaptola (*venerabilis dominus archipresbiter et canonicus Sibenicensis*),⁷⁷ za njegovo zdravstveno stanje stoji da je *corpore infirmitate uehementer grauatus*, pri čemu treba imati na umu da *vehementer* u srednjovjekovnom latinitetu označava i osobe zaražene infektivnom bolesti.⁷⁸ Arhiepiskop Jakov nekoliko je dana poslije umro jer je odmah po smrti u listopadu sastavljen i inventar njegovih dobara.⁷⁹ Kuga je 1456. zabilježena i u ostavštini K. Stošića, odnosno u njegovim bilješkama iz šibenskih bilježničkih spisa.⁸⁰ Tijekom te razorne kužne epidemije, koja je harala cijelom Dalmacijom 1456. i 1457., iz grada su u proljeće 1457. pobjegle gotovo sve obitelji patricijata, a u travnju iste godine i sam knez Marko Zeno.⁸¹ Da je knez izbivao iz Šibenika duže vrijeme, svjedoči i jedna oporuka koju ćemo poslije smjestiti u prostorno-vremenski okvir. Radi se o brevijaru oporuke Ivana, pastorka Radoja Bremnića, iz srpnja 1457. u kojoj se navodi da kuga još traje te da knez *prope pestem* još uvijek izbiva iz grada.⁸² Čini se da je ta epidemija trajala barem do srpnja 1457., i to na području grada i distrikta. U tom je razdoblju zapisan i veliki broj posljednjih volja oporučitelja iz svih komunalnih društvenih staleža. Tako je u siječnju 1457. u distriktualnom selu Perkoviću (*villa Perchouo*) sastavljen brevijar oporuke seljaka Ostoje Radovičića, a u prijepisu brevijara napominje se da *dictus olim Ostoia pestilentiatu erat*.⁸³ Baš kao i spomenuta Stana, Ostoja je vjerojatno bio jedan od prvih seljaka zaraženih kugom u Perkoviću, pa je zato *aufugerat ex villa Perchouo*, odnosno morao je otići iz sela na neko izoliranije mjesto. Iste godine u siječnju oporuku je sastavila šibenska patricijka iz jedne od najuglednijih obitelji – *nobilis domina*

⁷⁶ Crkva je porušena 1927. godine. Slavka T. Petric, „Bratovštine u Šibeniku”, *Croatica Christiana periodica* 21 (1997), br. 39: 112-113. Kao odraz *anti-peste* pobožnosti utemeljena je, doduše nešto kasnije, nakon kuge 1525. i bratovština sv. Roka sa sjedištem u crkvi Presvetoga Trojstva. U toj je crkvi bratovština dala izgraditi i kapelu sv. Roka, „pod čijom je zaštitom grad ostao oslobođen od takvogog biča, te je sav narod hrlilo ovoj kapeli za svoju pobožnost”. Vidi i: HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5.

⁷⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 106a.

⁷⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 106a.

⁷⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 173v-181r.

⁸⁰ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 32.

⁸¹ Kolanović, Šibenik, 32.

⁸² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 122v.

⁸³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 109v.

Cotta, kći Tome Tomaševića. Čota je bila mlada, ali punoljetna djevojka (*puella legitime etatis*), a oporuku je odlučila zapisati kod bilježnika Karota Vitalea.⁸⁴ Čota je bila i duševno i tjelesno zdrava (*sana mente, intellectu et corpore*), a kako je bila punoljetna, ispunjavala je sve zakonske i pravne predispozicije za sastavljanje posljednje volje. No istovremeno je bila svjesna da je trenutak iznenadne i brze smrti u vrijeme kuge izgledan za svaku osobu, a umrijeti bez oporuke, posljednje ispovijedi i primanja euharistije u kasnom srednjem vijeku smatralo se s teološkoga aspekta vrlo opasnim za spas duše (*remedio anime*), s čime su bili upoznati svi vjernici. Iz njezine se oporuke zrcali razmišljanje mlade i ugledne djevojke da još nije vrijeme da skonča, a to je pokazala iznijevši razlog sastavljanja te intimne isprave.⁸⁵ Naime, zbog proširenosti zaraze u samom gradu, a da bi sačuvala tjelesno zdravlje, kao i niz drugih članova patricijskih obitelji odlučila je napustiti grad i privremeno se nastaniti na nekom od obiteljskih posjeda na šibenskim otocima – *propter timorem pestis quas nunc uiget in ciuitate Sibenici exituta est a dicta ciuitate et itura ad insulas pro conseruanda sua incolumitate*.⁸⁶ U veljači 1457. oporuku je zapisao još jedan vrlo ugledan šibenski patricij, ser Ivan Tobolović. I on je bio duševno i tjelesno zdrav (*sanus mente, intellectu et corpore*), ali je, kako je sam naveo, bio svjestan *pestilentiam esse mortis euentus*,⁸⁷ pa je odlučio sastaviti oporuku u strahu od iznenadne smrti. Zanimljivo je da su i Čota i Ivan preživjeli tu kužnu epidemiju jer poslije saznajemo da su se vjenčali – u Čotinu inventaru Ivan Tobolović, *nobilis vir i civis Sibenici*, spominje se i kao njezin suprug.⁸⁸ Čini se da je kuga kontinuirano trajala tijekom sljedećih mjeseci, o čemu svjedoči nekoliko brevijara oporuka iz ljeta te godine. Tako je u srpnju 1457., kada je kuga zahvatila i selo Stranić, zapisan brevijar oporuke *prope pestem* seljaka Ivana iz šibenskoga distrikta koji je bio *filiaster*, odnosno pastorak Radoja Bremnića *de villa Stranich*.⁸⁹ Epidemija se proširila i na druga sela u šibenskom distriktu. Dana 31. svibnja 1457. pred svećenikom i dva svjedoka *oretenus et ordinavit fuit testamentum* pok. Jeline *vxoris Nicolai Vuchouich* iz Zatona.⁹⁰ Jelinin brevijar oporuke zapisao je Karot Vitale 10. lipnja iste godine nakon što ga je pred egzaminatorom izgovorio samo svećenik Ivan Dornić, koji je jedini, bez druge dvojice svjedoka, *ob pestem* stigao u Šibenik.⁹¹ Već i spomenuti primjeri oporuka zapisanih u vrijeme kuge pokazuju da je ta epidemija zahvatila i grad i gotovo cijeli distrikt od sjeverozapada do sjeveroistoka. U srpnju 1457. zapisan

⁸⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 109r.

⁸⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 109r.

⁸⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 109r.

⁸⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 111r.

⁸⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 203'.

⁸⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 122a.

⁹⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 118a.

⁹¹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 118a.

je pred svjedocima i župnikom brevijar mladoga Ostoje Dragišića, *iuvenus legitime etatis de villa Strisseuo* (Striževo).⁹² Brevijar su u Šibenik donijeli župnik i svjedoci i zakleli se da je sve što je u njemu zapisano vjerodostojno. Ipak, zanimljivo je da je brevijar oporuke donesen izvan statutom određenoga zakonskog roka od 15 dana jer nitko nije mogao ući u Šibenik sve do 10. rujna 1457., kada se u grad vratio i knez, a u kancelariju je istoga dana donesen na prijepis i brevijar oporuke spomenutoga Ivana.⁹³ Čini se da je tada kuga počela jenjavati na području šibenske komune. Zanimljiva oporuka sastavljena je u rujnu i za patricija Stjepana Milgostića, iz koje saznajemo za još jedan težak udarac koji je grad Šibenik proživio u to vrijeme.⁹⁴ Oporuku je zapisao znameniti šibenski intelektualac toga vremena, *egregius artium doctor dominus*⁹⁵ Ambroz Mihetić kao *coadiutor Karoti Vitali*⁹⁶ jer je bilježnik Karot putovao *Venetiis occasione incendii quo cesit ciuitas Sibenici dimisi loco mei cum licentia et auctoritate magnifici et generosi militis domini Marci Geno honorabili comitis et capitaneis Sibenici et curie sue*, dakle kao knežev poslanik u Veneciju zbog požara koji je pogodio Šibenik.⁹⁷ I Stjepan Milgostić umro je ubrzo, samo godinu dana poslije, jer je njegov inventar zapisan u istome mjesecu 1458. godine.⁹⁸ No razlog zasigurno nije bila kuga, nego neka bolest ili zaraza druge vrste. Inače, kako je u svojoj kronici zapisao Stjepan Biličić, opat samostana sv. Nikole u Šibeniku, nakon što je epidemija kuge uzela kratku pauzu poslije 1457., već 1458. Šibenik, odnosno njegov sjeveroistočni dio, bio je spaljen velikim požarom.⁹⁹ I tako se pošast smjenjivala s vremenskim nepogodama ili katastrofama izazvanim ljudskom nepažnjom, pa se doista moramo upitati kako su ljudi toga vremena mogli biti toliko otporni i čvrsti.

Nakon nekoliko godina zatišja epidemija kuge ponovno se rasplamsala u šibenskoj komuni od sredine 1460-ih. U svibnju 1464. zapisan je u Šibeniku brevijar oporuke Tomazija Duplovića *de villa Daslina districtus Sibenici*.¹⁰⁰ U toj se ispravi Tomazije spominje kao pokojni (*quondam*) te je navedeno da je umro *prope pestem*.¹⁰¹ Brevijar Tomazijeve oporuke u grad je donijela njegova žena Ruža i predala sucu *curie maioris*. Sudac je naveo da je posljednja volja pisana *in litteris*

⁹² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 123r.

⁹³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 123r.

⁹⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II sv. 15.Iva, f. 134a.

⁹⁵ Ambroz Mičetić tituliran je i kao *clarissimus legum doctor dominus Ambrosius Michatich examinatore comunis*. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15. Iva, f. 32v.

⁹⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 32v.

⁹⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 134a.

⁹⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 220r.

⁹⁹ 1458. *me(n)sis augusti die 24 i(n) festo s(an)c(t)i Bartolomei ap(osto)li civitas Sibenici fuit co(m)busta maiori pa(r)te a borea*. Gundrum, „Latinski rukopis svećenika Dalmatinca”, 213.

¹⁰⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 207-207a.

¹⁰¹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 207-207a.

Sclauis, a zapisao ju je *presbiter Michael Bressich*.¹⁰² Kao jedan od svjedoka navodi se i župnik Dazline (*parochianus dicte ville*) *presbiter* Pavao Tučić.¹⁰³ Koliko su vremena kuge bila krizna kazuje i činjenica da je Tomazijev inventar dobara umjesto unutar statutom određenih 15 dana sastavljen i zapisan tek u siječnju 1465. jer je epidemija priječila normalno svakodnevno komuniciranje, pa tako i rad u bilježničkim kancelarijama.¹⁰⁴ Naime, u vrijeme epidemije posao bilježnika bio je otežan u svim dalmatinskim komunama. Bolesni nisu mogli doći k bilježniku, nego su diktirali oporuku u svojoj kući *iacens in lecto*, odnosno na samrti. Kretanje gradom bilo je kontrolirano i ograničeno i, zbog straha, onemogućavao se dolazak stranaka u bilježničke kancelarije. Iako je većina bilježnika u dalmatinskim komunama iskazivala zavidnu hrabrost i najčešće se odazivala na poziv zaraženih da dođu u njihov dom kako bi se sastavila oporuka, ipak su i sami notari ponekad izbjegavali kontakt sa strankama te su na neko vrijeme prestajali s radom. No kako su se gospodarski, društveni, religijski i drugi aspekti svakodnevnoga života morali odvijati, barem u smanjenom obimu, bilježnici su i dalje sastavljali ugovore raznih vrsta (ugovori o najmu, prodaji, kupnji, osnivanje trgovačkih društava, ugovori o naukovanju ili izvršenju nekih obrtničkih poslova i dr.). Velike teškoće koje je izazivalo razdoblje zaraze zorno su iskazane u dubrovačkim oporukama iz 1348., koje su, za razliku od vremena kada se svakodnevni život odvijao normalno, bile pisane brzo, u kratkim crtama, te ih je mali broj bio napisan na više od pola folije.¹⁰⁵ Nerijetko se i u rukopisu bilježnika osjećaju strah i panika jer su privatno-pravne isprave pisane ružnijim rukopisom. Sve je to vidljivo i u šibenskim bilježničkim spisima, a u našem slučaju ilustrativno je kašnjenje bilježenja brevijara oporuka i inventara pokretnih i nepokretnih dobara.

Kužne godine 1464. i početak 1465. bile su samo uvertira u epidemiju koja je uslijedila. Naime, osobito razorna kužna epidemija zahvatila je šibensku komunu u kontinuitetu od kolovoza 1466. do veljače 1468., a čini se da se radilo o najtežoj zarazi u toj komuni u 15. stoljeću. O njoj nam u brojnim ispravama svjedoče bilježnički spisi dvojice šibenskih bilježnika – Melkiora Sabina i Karota Vitalea. Usred ljeta 1466. kuga je počela harati gradom i selima šibenske komune. Tako je 11. kolovoza 1466. zapisan *breviarium testamenti* Tomazija Ratkovića *de Sibenico amalado in corpo*.¹⁰⁶ Kao što kazuju podaci iz te isprave, Šibenik je tada zahvatila kužna epidemija – *erat pestis in Sibenico*.¹⁰⁷ Brevijar je predan u kancelariji bi-

¹⁰² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 207-207a.

¹⁰³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 207-207a.

¹⁰⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, 15. IV.b5, f. 298r-298v.

¹⁰⁵ Vidi: HR – Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik – *Testamenta notariae*, 3-5. I ovom prilikom najljepše zahvaljujem kolegi Gordanu Ravančiću na ustupljenim fotokopijama u spomenutom fondu zapisanih oporuka.

¹⁰⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 248a.

¹⁰⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 248a.

lježnika Karota Vitalea 5. svibnja 1467., nakon smrti oporučitelja Tomazija. Zanimljivo je da Karot ističe da je brevijar oporuke pisan *litteris Sclauis lingua* te da je preveden *in latinam linguam per presbiterum Georgium Radoslaulich de villa Grebač*.¹⁰⁸ Sam Karot konačno ga je preveo na *littera Italis*, odnosno *Veneto*.¹⁰⁹ Taj slučaj potvrđuje da Karot nije poznao hrvatski jezik, nego je vladao latinskim i dijalektom *Veneto*. Zanimljivo je i da je, vjerojatno zbog teških vremena kužne epidemije koja su uslijedila u šibenskoj komuni, inventar dobara Tomazija Ratkovića sastavljen tek u svibnju 1467. godine.¹¹⁰ Dana 1. rujna 1466. bilježnik Melkior Sabino zapisao je u palači Ivana Tobolovića kodicil, odnosno dopunu i izmjenu oporuke *condam domine Chatarine*, kćeri pokojnoga ser Ivana Tobolovića. Melkior je 5. rujna 1466. prepisao kodicil u jednu od svojih busti, a istoga je dana umrla Katarina, za koju je kao razlog smrti navedeno *pestifero morbo infectam*.¹¹¹ Te jeseni i zime zaraza se proširila i u selima šibenskoga distrikta. U skladu sa statutarnim odredbama vezanim uz pisanje brevijara oporuka, 2. listopada 1466. zapisana je oporuka seljaka Grgura Metkovića *de villa Xasiuna*, odnosno iz sela Zasunja.¹¹² Brevijar je zapisao svećenik Ivan *Causleroich in la capella suro Safogna* u vrijeme kada je bila *pesta in suprascripta villa*.¹¹³ Dana 19. studenog 1466. bilježniku Melkioru taj su brevijar donijeli svjedoci i spomenuti svećenik te je on prepisan u njegovoj kancelariji kao *testamentum condam Gregorii Metchouich de villa Xasiuna (de Zafogna)*, što znači da je Grgur već bio pokojni.¹¹⁴ Da je kuga istovremeno harala i gradom i selima u distriktu potvrđuje oporuka koju je u studenom 1466. za pokojnoga krojačkog majstora Tomu Grgurovića, stanovnika šibenskoga distrikta, zapisao Melkior Sabino.¹¹⁵ Nakon što je podijelio legate članovima nuklearne obitelji, Toma je odredio da *el residuo mio lasso pro edificio del lazareto pro anima mea et pro mei morti et che debia dispensare in sieme commissarii cum li mei heredi*,¹¹⁶ dakle za izgradnju lazareta za koji ne navodi gdje se trebao nalaziti, ali vjerojatno u negdje distriktu. Iako sam pojam *edificio* ponekad ima i značenje „obnove”, ovaj legat vjerojatno pokazuje da su u tom razdoblju i pojedinci izvan samoga Šibenika, dakle uvjetno govoreći iz siromašnijih krajeva komune, bili dovoljno bogati da daruju legat za izgradnju takva solidarno-karitativnoga zdanja. Također valja dodati da je Toma sâm napisao brevijar oporuke, što pokazuje da je bio pismena osoba u seoskom okruženju, što je

¹⁰⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 248a.

¹⁰⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 248a.

¹¹⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15Iv.b5, f. 377v.

¹¹¹ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 12.

¹¹² HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 28-28a.

¹¹³ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 28.

¹¹⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19,

¹¹⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 27-27a.

¹¹⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 27a.

tada bila rijetkost i dodatno ga izdvaja kao istaknutiju osobu sredine u kojoj je živio.¹¹⁷ Epidemija se nastavila nesmiljenom žestinom. Dana 29. studenog 1466., kada je bilježnik Melkior Sabino primio, vjerojatno prema nekom dogovoru i dopuštenju komunalnih vlasti, više svećenika i ostalih svjedoka koji su donijeli na prijepis brevijare iz raznih sela šibenskoga distrikta, zapisana je oporuka Matije Radmilovića *de Tribocun* (iz Tribunja),¹¹⁸ čiji je brevijar sastavljen nešto prije, kada je Matija ležao u krevetu *pestifero morbe*.¹¹⁹ Istoga dana Melkior je prepisao brevijar Tvrđne Miletiče *ex insula Slari* (otok Zlarin), koji je zapisan kao brevijar oporuke 1. listopada 1466. zbog smrtno bolesti Tvrđne.¹²⁰ Melkior je 31. prosinca 1466. zapisao i brevijar oporuke Matije Vodopije, šibenskoga građanina koji je ležao teško bolestan u krevetu *pestifero morbido opressus corpore languens*.¹²¹ Kao mnogi drugi oporučitelji u kriznim vremenima kužnih epidemija, i Matija je sastavio vrlo kratku oporuku kojom je sva svoja pokretna i nepokretna dobra ostavio svojoj ženi Ruži.¹²² Istovremeno s gradom, kuga se nesmiljeno nastavila širiti šibenskim distriktom. Dana 31. prosinca 1466., istoga onoga kada je sastavljena oporuka Matije Vodopije, zapisan je brevijar Radoslava Guzolića *de Daslina iacens in lecto pestifero morbo infectus*.¹²³ Istoga dana zapisan je brevijar još jednoga seljaka iz Dazline – Jurja Svičkovića, koji je također diktirao brevijar zaražen kugom *iacens in lecto corpore languens*.¹²⁴ Kuga se nastavila i početkom 1467. i u gradu i u distriktu. U siječnju 1467. bilježnik Melkior sastavio je brevijar oporuke šibenske građanke Margarite, udovice Ivana Budoslavića, koja je bila *pestifero morbo infecta*.¹²⁵ U svibnju 1467. Melkior je zapisao i oporuku svećenika Nikole *parochiani Campi superioris*.¹²⁶ Oporuka je sastavljena u skladu s brevijarom tada već pokojnoga svećenika Nikole, župnika Gornjega polja u istočnom dijelu šibenskoga distrikta,¹²⁷ koji je već prije te godine *epidemie morbo obiit*.¹²⁸ U svojem prije smrti napisanom brevijaru župnik Nikola odredio je legat koji je Melkior zapisao u njegovoj oporuci i kojim Nikola određuje *quod post eius mortem dari debeat amore Dei de ultra alia legata eius lectus hospitali sancte Marie de Sibeni-*

---

¹¹⁷ HR-DAŠI-30-ŠB MS, kut. 19, f. 27a.

¹¹⁸ Selo na obali pored Vodica.

¹¹⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 34.

¹²⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 33a.

¹²¹ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 40a.

¹²² HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 40a.

¹²³ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 41a.

¹²⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 40a-41.

¹²⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 47a.

¹²⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 65a-66.

¹²⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 56a-57.

¹²⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 56a-57.

co.¹²⁹ Dakle, župnik Nikola razdijelio je niz legata, među kojima krevet i odjeću koju je nosio, premda je bio zaražen kugom. Ovaj nam primjer pokazuje da je tadašnja razina svijesti i znanja o načinima prenošenja kuge još uvijek bila vrlo niska, čak i među svećenstvom kao nešto obrazovanijem sloju stanovništva. Melkior Sabino prepisao je 27. travnja 1467. brevijar oporuke seljaka Vuka Draganovića *de Vodiciis*, dakle stanovnika Vodica iz sjeverozapadnoga dijela šibenskoga distrikta. Vuk je u vrijeme bilježenja brevijara tjelesno bio *grauatus corpore infirmus iacens in lecto*, a razlog je bila kuga koja je zahvatila i to selo.¹³⁰ Kužna epidemija nikako nije prestajala, pa je trajala i ujesen 1467., o čemu svjedoči nekoliko brevijara oporuka seljaka iz šibenskoga distrikta i oporuka građana. Dana 24. listopada 1467. pred svjedocima i lokalnim župnikom sastavljen je brevijar Tomazija Budruča *de villa Rachitniza* (Rakitnica), sela u distriktu zapadno od rijeke Krke.¹³¹ Seljak Tomazije brevijar je sastavio *prope timorem morbi qua erat in dicta villa*, dakle zbog zaraze koja se pojavila u Rakitnici.¹³² Da se doista radilo o kužnoj epidemiji potvrđuje i činjenica da je Tomazije umro 31. listopada 1467., samo sedam dana nakon bilježenja brevijara.¹³³ Čini se da je ujesen 1467. kuga osobito intenzivno harala gotovo svim distriktualnim selima. Naime, kada je 28. studenog 1467. bilježnik Karot Vitale zapisao *breuiarium testamenti* pokojne Ruže, žene Marka Rasoče¹³⁴ *de villa Verchpoglie*,¹³⁵ istaknuo je da je njezin brevijar zapisan dva mjeseca prije, kada je Ruža i umrla.¹³⁶ Samo dva tjedna poslije, 15. prosinca 1467., notar Karotu predložen je brevijar pokojnoga Radušina Sločića *de villa Birno*.¹³⁷ Brevijar je bio sastavljen 23. listopada 1467., vjerojatno u kolibi samoga Radušina, koji je „nedavno obolio”.¹³⁸ Taj slučaj zanimljiv je i zato što pokazuje određene mjere koje su šibenske vlasti, na temelju naučenoga iz proteklih slučajeva kuge i upozoreni od komunalnih liječnika, provodile ne bi li suzbile epidemiju unutar zidina grada. Karot ističe da su svećenik i svjedoci donijeli brevijar na prijepis, ali nisu bili pušteni kroz gradska vrata, nego su brevijar diktirali komunalnom sucu patriciju *ser* Jakovu Ljubiću i bilježniku Karotu *extra portonus Sibenici*, odnosno izvan gradskih vrata.¹³⁹ Čini se da su tih mjeseci najviše bila pogođena sela istočno i sjeveroistočno od grada na potezu Vrpolje – Mo-

¹²⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 65a-66.

¹³⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, MS, kut. 19, f. 64a.

¹³¹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 263a-264; Kolanović, Šibenik, 14.

¹³² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 263a-264.

¹³³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 263a-264.

¹³⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iv, f. 264a-265.

¹³⁵ Selo Vrpolje istočno od Šibenika, udaljeno od grada nešto više od 5 km. Kolanović, Šibenik, 14-15.

¹³⁶ *dum morбата esset ipsa Rusa*. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 264a.

¹³⁷ Selo Biranj bilo je nekoliko kilometara udaljeno od Vrpolja i još bliže Šibeniku. Kolanović, Šibenik, 15.

¹³⁸ *qui nuper morbo*. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 265.

¹³⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 265.

kro – Biranj. To potvrđuje i brevijar oporuke pokojne Katarine, žene Radoslava Butkovića *de villa Mocro*, koja je umrla pogođena nedavnom bolešću.¹⁴⁰ Njezin brevijar predstavljen je Karotu 15. prosinca 1467., ali je sama isprava sastavljena 3. prosinca 1467., kada ju je Katarina diktirala pred župnikom i svjedocima.¹⁴¹ Kako je umrla vrlo brzo nakon sastavljanja posljednje volje, nema sumnje da je bila zaražena kugom, a na to upućuje i činjenica da je, kao i u prethodnom slučaju, svjedocima na čelu sa župnikom Martinom izričito zabranjen ulazak unutar gradskih zidina.¹⁴² Istoga dana Karotu i komunalnom egzaminatoru predočen je još jedan brevijar, i to izvan gradskih zidina. Radi se o brevijaru seljaka Matije Sločića *de villa Birno* sastavljenom 11. studenog 1467., koji je, kako je jasno zapisao Karot, *ob pestem defunctus*, i to 3. prosinca 1467. godine.¹⁴³ Vjerojatno je Matija, kao i mnogi drugi stanovnici sela u distriktu, iz predostrožnosti i straha od nikako željene iznenadne smrti odlučio napisati brevijar oporuke dok još nije bio bolestan, ali je u njegovu selu već bilo slučajeva umrlih od kuge. Epidemiju se nije nikako uspijevalo zaustaviti, pa se i tijekom zime 1468. spominje i u gradu i u distriktualnim selima. O tome svjedoči primjerice brevijar oporuke Smoljana Glušića iz Humljana (*Humgliane*),¹⁴⁴ koji je u trenutku zapisivanja te isprave već bio *corpore morbatus*, odnosno zaražen kugom.¹⁴⁵ Da se doista radilo o epidemiji kuge koja je nesmiljeno harala već treću godinu bez prestanka, svjedoči podatak da je Smoljan umro samo sedam dana nakon sastavljanja brevijara koji su svjedoci 21. siječnja 1468. predočili bilježniku Karotu i komunalnom egzaminatoru izvan gradskih zidina Šibenika.¹⁴⁶ I to potvrđuje da je kužna epidemija harala ili istovremeno u svim selima velikoga šibenskog distrikta ili su postojala povremena žarišta u kojima je kuga stala, pa se potom proširila na druga sela u distriktu. No u selima, kako se čini, epidemija je barem privremeno prestajala. U gradu unatoč svim poduzetim mjerama – koje su uključivale izbacivanje okuženih mrtvih tijela izvan gradskih zidina, strogu izolaciju grada postavljanjem vojnih straža, zapošljavanje velikoga broja raznih medicinskih djelatnika (koji, na žalost, doista nisu imali nikakvih izgleda u borbi protiv epidemije), odlazak bogatijih na otoke i u sela u distriktu, a zasigurno i karantenu za brodove u luci – kuga je, čini se, trajala bez prestanka od 1466. do 1468. i nikako se nije smirivala. Pred bilježnikom Karotom 4. veljače 1468. predočena je oporuka građanke Stoje, žene pok. Antona Žečnića, koja je u vrijeme sastavljanja posljednje volje

¹⁴⁰ *nuper morbo defunctam*. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 265a.

¹⁴¹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 265a.

¹⁴² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 265a.

¹⁴³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 265a-266.

¹⁴⁴ Selo Humljane bilo je smješteno negdje u blizini Dazline, Rakitnice i Srime, odnosno u sjeverozapadnom dijelu distrikta. Kolanović, Šibenik, 16.

¹⁴⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 266a.

¹⁴⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 266a.

bila *corpore morbata*.¹⁴⁷ Dana 14. veljače 1468. u kancelariji bilježnika Karota zapisana je oporuka patricija *ser* Marka Ferra, koju je vlastoručno na *Venetu* zapisao sâm Marko još 13. studenog 1467. *quare ausfugit pagum prope pestem que irem est Sibenici*, kada je plašeći se kuge pobjegao na selo, a u strahu od iznenadne smrti bez ispovijedi i euharistije, odnosno u želji da prati pobožne ideje *ars bene moriendi*.¹⁴⁸ Bijeg na selo nije mu pomogao. Kuga je tada vladala u svim selima distrikta, baš kao i u gradu. U Vrpolju, selu na jugoistoku, odnosno na suprotnoj strani distrikta u odnosu na Humljane, zapisan je brevijar oporuke Radivoja Jurića kada je bilo *tempore morbus*. Nakon brze smrti oporuka je donesena do ulaznih vrata u grad i Karot Vitale prepisao ju je 22. veljače 1468. godine.¹⁴⁹

Dana 13. siječnja 1468. kodicil je u kancelariji bilježnika Karota sastavio *ser Iohannes condam ser Petri de Larta comestabilis ad portam terre firme Sibenici*, vojni zapovjednik na istočnim gradskim vratima i zasigurno zapovjednik straže na tom ulazu u grad, što je bilo osobito važno jer je trebalo spriječiti pokušaj probijanja izolacije grada dolaskom potencijalno zaraženih seljaka iz distrikta (*villici, villani*) ili stranaca.¹⁵⁰ Kako njegovo tjelesno stanje nije dovedeno u vezu s kužnom epidemijom (*sanus corpore*), ali i zato što je u to vrijeme zaraza još uvijek vladala i gradom i selima u distriktu, možemo pretpostaviti da je Ivan svoje izmjene izražene u kodicilu sastavio u strahu od iznenadne smrti ili same zaraze.¹⁵¹ Inače, Ivan je bio zanimljiva osoba o kojoj nešto saznajemo iz njegove oporuke sastavljene 18. ožujka 1452.,¹⁵² iz njegova prvoga kodicila sastavljenog 30. travnja 1453.¹⁵³ nakon što se vratio iz mletačkoga vojnog pohoda protiv Osmanlija te je tituliran kao *nunc caporalis*, odnosno vojni zapovjednik u jedinici *ser Marci de Rasolis reuersus in militia et per gratiam Iesu Christi sanus corpore*, te naposljetku iz spomenutoga drugoga kodicila od 13. siječnja 1468. godine. Svjedok pri sastavljanju njegove oporuke 1452. bio je još jedan plaćeni vojnik – Julijan iz Venecije, *stipendiarius in turri parua portus Sibenici*.¹⁵⁴ Iz kodicila sastavljenog 1453. saznajemo da je prethodnu oporuku napisao zbog odlaska u rat, iz kojega se vratio živ. Ivan je barem od 1452. bio u izvanbračnoj vezi sa Šibenčankom Dobricom, kćerkom pok. Milete Brezeuač.¹⁵⁵ Na početku te oporuke Ivan napominje da u slučaju svoje smrti ostavlja *masculo nascituro uel femine nasciture ex parte quo nunc grauida est Dobriza filia condam Milete Brezeuač de Sibenico libras centum quinquaginta paruorum volens quod si ille uel illa qui uel*

¹⁴⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 267.

¹⁴⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 269.

¹⁴⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 269a.

¹⁵⁰ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 266-266a.

¹⁵¹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 266.

¹⁵² HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 15.

¹⁵³ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 36.

¹⁵⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 15.

¹⁵⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 15.

*que expectatur ex dicto partu non ueneret ad lucem uel ueneret a lucem et postea morerretur ante legitimam etatem dictum legatum deueniat ire dictam Dobricam et de ipso facere et disponere possit pro libito uoluntatis sue.*¹⁵⁶ Dakle, Ivan je iskazao određenu brigu za svoje izvanbračno dijete oporučnim legatom od 150 malih libara, ali i za Dobricu, koja nije isključena iz ovoga monetarnog legata. Ipak, za univerzalnoga nasljednika Ivan je odabrao *spectabili domino* Andriju Gradenica, *qui nunc est castelanus comestabilis in turri parua portus Sibenici.*¹⁵⁷ Iz kodicila iz 1468. saznajemo da je njegova veza s Dobricom bila bliska i trajna te vjerojatno obilježena obostranim poštovanjem, a i ljubavlju.¹⁵⁸

Podaci koje su zapisali brojni notari koji su te 1468. bilježili oporuke ili brevijare posljednjih volja stanovnika šibenske komune govore da je kuga nesmiljeno harala u gradu i distriktu, i na njegovu kopnenom dijelu i na otocima (Zlarin, Krapanj). Oni također zorno pokazuju da se šibenska komuna ni te godine nije uspjela osloboditi kužne epidemije. Naprotiv, govore da se epidemija intenzivirala među seljacima u distriktu, ali i među građanima i patricijatom tijekom cijele 1468. godine. Dapače, nastavila se i 1469., a velik broj oporuka i brevijara posljednjih volja povezanih sa smrću od kužne zaraze zapisivan je negdje do kraja siječnja ili početka veljače 1469. godine.¹⁵⁹ Naime, od toga mjeseca kuga se kao razlog sastavljanja tih intimnih privatno-pravnih isprava spominje iznimno rijetko, u nekim selima, a oporuke sastavljaju osobe koje su bile tjelesno zdrave, odlazile na pomorska putovanja ili na hodočašća ili oni koje je kuga zatekla u Šibeniku i prisilno im zaustavila nastavak putovanja.¹⁶⁰ Dakle, nakon nekoliko godina šibenska se komuna uspjela izvući iz zagrljaja vjerojatno najstrašnijega pomora koji je do tada zahvatio tu još uvijek prosperitetnu komunu.¹⁶¹ Važno je reći da se

¹⁵⁶ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 15.

¹⁵⁷ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 15.

¹⁵⁸ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 265a-266.

¹⁵⁹ O tome svjedoči i bilježnička knjiga šibenskoga notara Jurja de Dominicisa iz 1469./1470., u kojoj se kužna epidemija uopće ne spominje. Isprave, njih 266, pokrivaju razdoblje od listopada 1469. do prosinca 1470. godine. Ante Birin, prir., *Šibenski bilježnici: Juraj de Dominicis = Notai di Sibenico: Giorgio de Dominicis (1469. – 1470.)* (Zagreb; Zadar; Šibenik: Hrvatski institut za povijest; Državni arhiv u Zadru; Državni arhiv u Šibeniku, 2018).

¹⁶⁰ Primjerice, u veljači 1469. šibenska građanka Vladislava Dragičević sastavila je oporuku *sana corpore*, a epidemija se u njoj ne spominje. Treba reći da je sve više oporuka izgovarano u bilježničkim kancelarijama, što je bez sumnje bio znak povraćene sigurnosti stanovnika u mogućnost kretanja gradom. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 290. Uslijedio je niz sličnih oporuka i brevijara oporuka, pa je tako 25. ožujka 1469. neki Ivan Radivojević sastavio oporuku zbog odlaska iz Šibenika, u kojem je bio tijekom kuge. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 290a. Dana 31. ožujka 1469. svoju je oporuku sastavila *corpore sana* Antonia picokara *tertii ordinis sancti Francisci*, podrijetlom iz Trsta, koja je također zbog zatvaranja grada dugo boravila u Šibeniku, i to kod svojega oca i bilježnika Karota Vitalea *condam ser Mainardi* (?), koji je bio *rector scholarum in ciuitate Sibenici*. Naravno, ova je oporuka vrlo važna i zbog rekonstrukcije biografije Karota Vitalea. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15.Iva, f. 291.

¹⁶¹ Krsto Stošić donosi i jedan ilustrativni primjer. Pretražujući isti bilježnički fond, a možda i veći nego što je nama danas dostupan, Stošić spominje ispravu u kojoj stoji da je neki šibenski mornar

iz tih isprava vidi da su šibenske gradske vlasti tijekom svakoga razdoblja kuge zabranjivale bilo kakvo kretanje osoba prema gradu, a bitno je smanjeno slobodno kretanje osoba u distriktu.

***

Kužne epidemije nesmiljenom su žestinom pogađale šibensku komunu sve do kraja kasnoga srednjeg vijeka, ali ovdje doista nemamo prostora navoditi sve podatke koje u bilježničkim spisima nalazimo vezano uz njih. Možemo još izdvojiti tek neke zanimljivije upise u privatno-pravnim ispravama koji se sadržajem izdvajaju iz jednoličnih spominjanja epidemija. Tako je šibenski bilježnik Antun Campolongo ostavio trag o kužnoj epidemiji koja je komunu pogodila 1479. godine. Naime, tada je zapisana oporuka Marice, *vxoris Dragisse Iadrieuich abducti a Turcis, de Putizaina*,¹⁶² pri čemu se jasno ističe da drugih svjedoka osim župnika (a trebala su biti barem još dva vjerodostojna muškarca na dobru glasu) nije bilo, i to *ob timorem pestis*.¹⁶³ Njezin je brevijar oporuke predložen u kancelariji notara Antuna Campolonga 22. listopada 1479. godine.¹⁶⁴ Ovaj smo slučaj iznijeli i zbog spominjanja Osmanlija, koji su imali važnu ulogu u općoj, strahom ispunjenoj svakodnevni stanovnika distrikta. Upadi akindžijskih jedinica izazivali su i depopulaciju seoskoga stanovništva, ne samo zbog haranja i ubijanja kršćana, njihova odvođenja u zarobljeništvo ili ropstvo nego i zato što su upravo unutar osmanlijskih vojnih postrojbi nerijetko nastajale i prenosile se na područje šibenske komune razne epidemije, pa tako i kuga. Kužna epidemija ponovno se spominje u kontinuiranom razdoblju tijekom dvije godine – 1481. i 1482.¹⁶⁵

Nastojanja šibenske komune u sprječavanju kužnih epidemija

Veliku važnost u nastojanju zaustavljanja kužnih zaraza u šibenskoj komuni imale su i komunalne solidarne ustanove – hospitali i leprozoriji. Lazaret u Mandalini, prema mišljenju Stjepana Sirovice, imao je funkciju zaštite tamošnjega stanovništva, a često je „ovaj lazaret, zajedno s onima u pećini sv. Antuna Opata, Paklini i Lupcu, služio samo tijekom velikih epidemija zaraznih bolesti”.¹⁶⁶ Usto je služio kao mjesto karantene, pa se tu raskuživala u komunu pristigla roba, a u

---

Pavao kazivao da je njegov brat umro od kuge na svojoj lađi u Anconi. HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 32.

¹⁶² Putičanje su bile selo u šibenskom distriktu u Luci pored Dazline, Srime i Rakitnice. Kolanović, Šibenik, 16.

¹⁶³ HR-DAŠI-30-ŠB, AC, kut. 11/III, vol. 10.VII b, f. 27.

¹⁶⁴ HR-DAŠI-30-ŠB, AC, kut. 11/III, vol. 10.VII b, f. 27.

¹⁶⁵ HR-DAŠI-30-ŠB, AC, kut. 11/III, vol. 10.VII b, f. 50; HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 32.

¹⁶⁶ Stjepan Sirovica, „Šibenik Hospital, Its Physicians and Benefactors throughout the Centuries”, *Croatian Medical Journal* 36 (1995), br. 3, 198-211.

njemu su bile smještene i osobe, zasigurno odvojene jedne od drugih, za koje se sumnjalo da boluju od kuge ili lepre. S vremenom je kao medicinska pripomoć ovdje postavljen komunalni *barberius*, a tijekom iznimno razbuktalih epidemija kuge komunalne vlasti ovdje su zapošljavale i jednoga kirurga.¹⁶⁷ Povremeno se u bilježničkim spisima spominje da su u hospitalima i leprozorijima bili zaposleni tzv. *hospitalarii* (u muškim ubožnicama) i *hospitalarie* (u ženskim ubožnicama).¹⁶⁸ Radi se o osobama koje su se, uz određenu financijsku ili naturalnu naknadu, skrebile o bolesnima, starima, siromašnima, pa čak i napuštenoj ili djeci bez roditelja smještenoj u ubožnicama. No povremeno su se za bolesne, stare i napuštenu djecu brinule i njegovale ih na dobrovoljnoj bazi osobe koje za to nisu dobivale nikakvu naknadu. Jedan od njih bio je Ivan Lukačić, koji se spominje 1470. kao *hospitalarius hospitale maius Sibenici*, odnosno hospitala sv. Marije u Šibeniku.¹⁶⁹

Kako svjedoče komunalni statut te više diplomatskih isprava i dukala, pored hospitala i lazareta u kasnosrednjovjekovnom Šibeniku organizirana je, od komune dobro plaćena, služba liječnika (*medicus* i *phisicus*) i kirurga (*chirurgicus*, *chiroicus*).¹⁷⁰ Uz plaćene komunalne liječnike i kirurge u gradu je djelovao niz drugih neovisnih, ali sveučilišno obrazovanih medicinskih djelatnika koji su pružali liječničku uslugu svim slojevima stanovništva koji su tu uslugu mogli platiti. Povezano sa šibenskom komunom, spomenimo najprije Mladena II. Bribirskog, hrvatskoga magnata i hrvatsko-dalmatinskoga bana 1312. – 1322., gospodara Šibenika, koji je tijekom prve polovine 14. stoljeća imao privatnoga liječnika, a ujedno i znanstvenika, Guglielma da Varignana, čija je profesionalna titula i oznaka obrazovanja bila *professor artium et medicinae*. Guglielmo (*Guilielmo, Guillelmus, Giovanni*) da Varignana (*de Vergnanai, de Verignana*) rođen je u Bologni, gdje je pripadao cijeloj „dinastiji” bolonjskih liječnika. U tom je gradu završio sveučilišnu naobrazbu za zvanje *medicus*. U Zadru je 1319. napisao medicinsku raspravu *Guillelmi Varignane Secreta sublima ad varios curandos*

¹⁶⁷ Mirko Dražen Grmek, „Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku do početka XX stoljeća”, u: *Šibenik. Spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavo Grubišić (Šibenik: Muzej grada, 1976), 527.

¹⁶⁸ Zoran Ladić, „O šibenskim hospitalima i leprozorijima kasnog srednjeg vijeka prema bilježničkim spisima”, u: *Šibenik od prvog spomena. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika*, ur. Iva Kurelac (Šibenik; Zagreb: Muzej grada Šibenika; HAZU, 2018), 160 i 170. Primjerice, notar Bartolomej Arnulfov zapisao je jedan podatak o šibenskom hospitalu Sv. Marije, nazvavši ga *hospitale Sibenici*, vezano uz spomenutu problematiku. U toj ispravi, zapisanoj 1435., svjedoci *ser Martinus Martinčić et ser Laurentius Didomir* potvrdili su da je *Margarita Predagua de Sibenico* primila od *ser Nicolao de Rasolis*, sada priora *hospitalis Sibenici*, 3 male libre i 4 denara malih jer se brinula o dvije osobe u vrijeme njegova prioratska mandata, ali i prije nego što je on bio prior hospitala (*pro toto tempore quo lactavit duas creaturas dicti hospitalis*, dakle cijelo vrijeme tijekom kojega je došla dvoje dojenčadi rečenoga hospitala). HR-DAŠI-30-ŠB, Bartholomeus Arnulfus, sv. 8.I.b, f. 16v. Vjerojatno se radilo o siročadi ili izvanbračnoj dojenčadi.

¹⁶⁹ Ladić, „O šibenskim hospitalima”, 160.

¹⁷⁰ Ti najobrazovaniji srednjovjekovni zdravstveni djelatnici bit će nešto detaljnije razmotreni dalje u tekstu.

morbos.¹⁷¹ Tijekom 15. stoljeća u šibenskoj komuni djelovali su brojni medicinski djelatnici, bilo da su ih zaposlile šibenske vlasti ili kao samostalni medicinski djelatnici raznih zdravstvenih profila. Kao jednog od istaknutijih spomenimo Marka pok. Ivana iz Šibenika, koji se u bilježničkim ispravama titulira kao *ceroi-cus (ceroi-cus)* ili *olim medicus salariatus Sibenici*, i to od 1415. do 1443. godine.¹⁷² S obzirom na podatke iz bilježničkih vrela, s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da je upravo on poznati liječnik Marko, sin Ivana iz Šibenika, osoba koja je 1419. naručila izradu reljefa na šibenskoj crkvi sv. Barbare na kojem kleči pred Blaženom Djevicom Marijom s Isusom u krilu i kazuje uobičajenu formulu onoga vremena vezanu uz spas duše: „Ja, Marko, liječnik iz Šibenika, dao sam 1419. načiniti ovo djelo na uspomenu i za odrješenje svojih grijeha.”¹⁷³

Ilustracija 1. Marko, sin pok. Ivana iz Šibenika. Prvi uklesani prikaz liječnika i kirurga u Dalmaciji (reljef na crkvi sv. Barbare u Šibeniku, 1419.)

¹⁷¹ Vidi: „Guglielmo da Varignana”, pristup ostvaren 17. 2. 2017., <http://www.summagallicana.it/lessico/g/Guglielmo%20da%20Varignana.htm>; Grmek, „Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku”, 523.

¹⁷² Stošić je smatrao da je Marko pok. Ivana iz Šibenika prvi put spomenut 1419., ali to je ipak bilo ranije, odnosno 1415. (HR-DAŠI-30-ŠB, Mihovil pok. Ivana /dalje: MI/, fasc. 3/IIa, VIII, f. 40°-41). Također je smatrao da je umro 1449. (HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 2), no on se kao pokojni spominje u više bilježničkih isprava zapisanih već nakon 1443. godine. Naime, u jednoj ispravi iz te godine spominje se kao *olim medicus salariatus qm. Marcus ciroicus qm. Iohannis*, a kao takav, naravno pokojni, tituliran je i u notarskoj ispravi iz 1447. (HR-DAŠI-30-ŠB, AC, kut. 11/III, vol. 10.VII a, f. 47°-48°; HR-DAŠI-30-ŠB, AC, kut. 11/III, 10.VII e, f. 9°). Čini se da je Marko bio i plaćeni kirurg i plaćeni liječnik, na što upućuju spomenute titulacije u izvorima. Tako se u bilježničkoj ispravi iz 1415. spominje kao *magister ciroicus* (HR-DAŠI-30-ŠB, MI, fasc. 3/IIa, VIII, f. 40°-41).

¹⁷³ Reljef se nalazi na sjevernom zidu crkve, gdje je još jedan gotički prozor, u čijem se donjem dijelu nalazi skulptorski rad koji je 1419. kao zavjetni dar dao izraditi šibenski liječnik Marko. Radi se o jedinstvenom primjeru srednjovjekovnog reljefnog prikaza liječnika na istočnoj obali Jadrana.

Tijekom sljedećih desetljeća saznajemo imena nekoliko desetaka zdravstvenih djelatnika: Nikola *de Nicolinis*,¹⁷⁴ Nikola *dela Vergula* (1433. – 1436.),¹⁷⁵ Andrija *Iusto, fisicus* iz Venecije,¹⁷⁶ Benedikt, *doctor artium et medicine* (1438. – 1455.),¹⁷⁷ znameniti Šibenčanin Ambroz Mičitić, *egregius artium doctor dominus* (1448. – 1453.),¹⁷⁸ Antun *de Spilimbergo*, dakle iz grada u sjevernoj Italiji u blizini Venecije, koji se u inventaru dobara iz 1465. naziva *olim egregius artium et medicine doctor, magister i psihicus salariatus Sibenici*,¹⁷⁹ Marko, sin Franje iz Splita, *chiroicus salariatus Sibenici* (1452. – 1470.),¹⁸⁰ Franjo, sin Donata *de Senis, fisicus* (1470.),¹⁸¹ *dominus Franjo medicus* (1484.)¹⁸² te niz drugih.¹⁸³ Prema njihovim profesionalnim titulama, nesumnjivo se radilo o dobro obrazovanim osobama, sa završenim studijem većinom na sveučilištima u Bologni, Padovi i najstarijem medicinskom sveučilištu u Europi – Salernu.¹⁸⁴ Iz tih je podataka očito da je u gradu uvijek djelovalo više zdravstvenih djelatnika raznih profila, od kojih su ba-

¹⁷⁴ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., str. 2. Inače, on je bio pripadnik šibenske patricijske obitelji *de Nicolini/Nicolinis*.

¹⁷⁵ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, str. 2.

¹⁷⁶ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, str. 2.

¹⁷⁷ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, str. 2.

¹⁷⁸ A. Mičitić/Mičetić tituliran je raznim formulama, pa se na primjer navodi kao *clarissimus legum doctor dominus Ambrosius Michatich examinatore comunis*. HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut.16/II, sv. 15.Iva, f. 32v.

¹⁷⁹ HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16./II, sv. 15.Ivb7, f. 322'.

¹⁸⁰ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 2; HR-DAŠI-30-ŠB, Juraj de Dominicis, f. 59'.

¹⁸¹ HR-DAŠI-17-OŠ, KS, kut. 2, 1.1.8.1.5., 2.

¹⁸² HR-DAŠI-30-ŠB, Ante de Martinis (dalje: AM), fasc. B/VII, f. 89.

¹⁸³ Opsežan, iako ne cjelovit, popis šibenskih medicinskih djelatnika u kasnom srednjem vijeku donosi Grmek, „Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku”, 525-526. Listajući buste raznih šibenskih bilježnika iz kasnoga srednjeg vijeka, naišli smo i na niz medicinskih djelatnika koji se nazivaju *aromatarius* i *speciarius*, a koristili su i prodavali razne mirodije, domaće i egzotično bilje u svrhu liječenja, npr. *ser Matheus Bartolomei, aromatarius de castello Sibenici* (HR-DAŠI-30-ŠB, IB, kut. 17/II-III, fasc. 13a4, f. 183'), *Ioannes Iacobi aromatarium* (HR-DAŠI-30-ŠB, AM, fasc. B/VII, f. 89), *apotheca speciarie Ioannis Iacobi aromatarium* (HR-DAŠI-30-ŠB, AM, sign. 20, fasc. B/I, f. 147a). Pored njih se spominju i vojni i civilni *barbitonsores, magi* i *barberii* ili *barberii* (ranarnici i zubari), npr. *Iacobus Domanchuscwich, magister barberius* (HR-DAŠI-30-ŠB, IB, kut. 17/II-III, fasc. 13a4, f. 54v), *magister Donatus Carandini barbitonsor* (HR-DAŠI-30-ŠB, AM, fasc. B/VII, f. 89), *Marcus Paulouich barbitonsor* (HR-DAŠI-30-ŠB, AM, fasc. B/VII, f. 141), *Iohannes de Corona* iz pokrajine Abruzzo u srednjoj Italiji (HR-DAŠI-30-ŠB, CV, kut. 16/II, sv. 15. Iv, b. 8, f. 360). S obzirom na karitativne ustanove u šibenskoj komuni u promatranom razdoblju, osobito su važnu ulogu dobili ranarnici (i zubari), odnosno *barberii*, kojima je od 15. ožujka 1450. odlukom mletačke vlade omogućena dodatna zarada tijekom epidemija raznih bolesti radom u komunalnim lazaretima. Naime, središnja vlada dopustila je te godine šibenskim komunalnim vlastima da biraju ranarnika za jednu godinu, da ih ponovno potvrđuju, osobito one za rad u lazaretu i u vrijeme haranja epidemije.

¹⁸⁴ Treba istaknuti da je odredbom mletačkoga senata za medika i fizika u svim dalmatinskim gradovima mogao biti postavljen medicinski djelatnik koji je završio sveučilište u Padovi. Grmek, „Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku”, 524.

rem dvojica bila univerzitetski obrazovana. Liječnici, odnosno *fisicus* (*phisicus*) i *chirurgicus* (*ceroicus*) u 15. stoljeću u Šibeniku bili su vrlo dobro plaćeni. Naime, 1450. u odgovoru mletačke vlade šibenskim vlastima kaže se da ta komuna u tom razdoblju ima dva zaposlena plaćena liječnika (*quod cum sint duo medici salariati in Sibenico*), od kojih je jedan bio liječnik, a drugi kirurg (*videlicet unus fisicus alter ceroicus*). Ovaj navod važan je i za razumijevanje značenja pojedinih medicinskih termina vezanih uz profesije. Prema ovom spomenu, jasno je da je postojala razlika između pojmova *cerugicus* i *phisicus*, što znači da se radi o različitim zanimanjima, na istoj obrazovnoj razini, ali ne i u istom platnom razredu jer je fizik plaćen dvostruko bolje od kirurga. Pojam *medicus* nadređen je ovim terminima i dodaje se uz svako od njih. No to zapravo i nije bilo pravilo jer u raznim komunama na našoj obali nailazimo na raznoliku terminologiju vezanu uz univerzitetski obrazovane liječnike. Kao najčešći pojmovi spominju se *medicus* i *chirurgicus*. O tome inače svjedoče i neki podaci iz 15. stoljeća u Poreču, kada je jedna osoba zahtijevala da javni bilježnik Antun *de Teodoris* prekriži kao njegovo zanimanje *medicus* i napiše *phisicus*, a tako je i učinjeno.¹⁸⁵ Što se tiče plaće spomenute dvojice plaćenih profesionalnih medicinskih djelatnika, prema odredbi središnjih mletačkih vlasti iz 1454., razlika je velika: šibenski *medicus phisicus* dobivao je godišnju plaću u iznosu od *ducatos ducentum et domum*, a *medicus cerugicus* plaću od *ducatos centum et domum*.¹⁸⁶ Dakle, u oba slučaja medicinski djelatnici dobivali su godišnju novčanu plaću, ali i osigurani besplatni smještaj u kući u gradu Šibeniku. Treba također istaknuti da je vojna jedinica plaćenika smještena u Šibeniku imala svoju, neovisnu medicinsku skrb, pa se tako spominju *chirurgicus* i *aromatarius* u službi šibenske vojne postrojbe.

Ovdje smo spomenuli samo neke od doista brojnih zdravstvenih djelatnika koji su tijekom kasnoga srednjeg vijeka djelovali u šibenskoj komuni. No već i ovdje spomenut broj sveučilišno obrazovanih liječnika i kirurga te ranarnika, travara i trgovaca mirodijama koje su služile u liječenju pokazuje da su šibenske vlasti poticale rad medicinskih djelatnika u gradu razumijevajući veliku važnost njihova poznavanja medicine i stečenoga praktičnog znanja u svakodnevnom životu kasnosrednjovjekovnih stanovnika šibenske komune, koji je vrlo često prekidan kužnim epidemijama.

Iz ovoga kratkog pregleda vezanog uz zdravstvenu i medicinsku kulturu koja je vladala u Šibeniku u 15. stoljeću vidljivo je da je šibenska komuna, imajući u vidu razdoblje koje razmatramo, imala relativno visoku razinu medicinske i zdravstvene brige, izraslu iz racionalnoga promišljanja stanovnika šibenske ko-

¹⁸⁵ Vidi: Meri Kunčić, „Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni”, u: *Rapski zbornik II.*, ur. Josip Andrić i Robert Lončarić (Rab: Ogranak Matice hrvatske, 2012), 104.

¹⁸⁶ Josip Barbarić, Josip Kolanović, prir., *Šibenski diplomatarij. Zbornik šibenskih isprava*, Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara, sv. I (Šibenik: Muzej grada, 1986), 223.

mune o nužnosti zdravstvenoga razvitka, ali nastalu i kao posljedica jednoga zajedničkoga povijesnog procesa u svim dalmatinskim komunama, koje su unutar skućenoga prostora Dalmacije, ali i na temelju informacija iz cijele zapadne Europe, uz ostalo razmjenjivale i spoznaje o novim intelektualnim, znanstvenim, a time i zdravstvenim dostignućima. Naime, istu razinu medicinske i zdravstvene kulture kao u gradu Šibeniku u razdoblju prethumanizma, a posebice u doba humanizma, pokazuju i trogirski, rapski, a osobito splitski komuni, u kojima su djelovali medicinski profesionalci čije je znanje bilo na razini najboljih europskih humanističkih liječnika i drugih medicinskih djelatnika. Pritom je vrlo važno istaknuti da se u šibenskoj, ali i ostalim komunama kasnosrednjovjekovne Dalmacije uočava izražen trend unutar medicine i zdravstva koji dovodi do smanjenja broja apeninskih medicinskih djelatnika te sve snažnijega utjecaja i većega broja liječnika i ostalih medicinskih djelatnika podrijetlom iz same Dalmacije, koji su u svojim komunama djelovali kao profesionalci sa završenim studijem medicine i kirurgije, uglavnom na sveučilištima u Padovi i Bologni.

Zaključak

Podaci iz nekoliko vrsta šibenskih izvora – komunalnoga statuta, bilježničkih spisa, odredbi komunalnoga vijeća ili kneza te dukala – pokazuju da se tijekom 15. stoljeća na području cijeloga mletačkog dominija, pa tako i u Šibeniku, kontinuirano, promišljeno i u skladu sa spoznajama i mogućnostima onovremene medicine kao znanstvene discipline nastojalo poboljšati medicinske, zdravstvene i higijenske mjere u cilju izbjegavanja epidemija kuge ili njihove što brže eliminacije. Tako su same komunalne vlasti, djelomično i pod utjecajem odredbi središnjih vlasti u Veneciji, donosile statutarne reformacije vezane uz zabranu bacanja okuženih tijela oko crkava ili pokapanja umrlih od kuge na grobljima crkava unutar gradskih zidina te ljubljena tijela umrlih osoba tijekom pogrebnih ceremonija. Povremeno su komunalne vlasti, možda i pod pritiskom ostalih stanovnika grada, izbacivale stigmatizirane okužene osobe ili cijele njihove obitelji u sela u distriktu da bi se spriječilo širenje epidemije unutar gradskih zidina. Kako su razna medicinska i higijenska iskustva vezana uz kužne epidemije bila sve bogatija, donosile su se nove odluke. Iz šibenskih spisa saznajemo o zabrani ulaska svih stanovnika distrikta i stranaca u grad Šibenik tijekom kuge. Čak i ako su došli poslom u grad, nisu u njega mogli ući, nego su egzaminator i jedan od plaćenih javnih bilježnika izlazili izvan grada i ondje bilježili razne isprave za stranke. Nadalje, u gradu Šibeniku kontinuirano je od uspostave mletačke vlasti boravila disciplinirana i uvježbana vojna postrojba vojnika plaćenika pod strogim nadzorom mletačkoga zapovjednika. Središnje vlasti u Veneciji koristile su te odrede u ratu protiv Osmanlija i za održavanje reda u komuni, ali i kao regulatore pridržavanja odredbi vlasti vezanih uz kretanje stanovništva te su bili zaduženi za praćenje eventualnih pojava epidemije u Šibeniku i njegovu distriktu. U

vrijeme epidemija oni su na gradskim vratima zabranjivali protok ljudi u grad i iz njega. Naravno, patriciji i knez sa svojom pratnjom, kao što smo vidjeli u ovom radu, tijekom epidemija napuštali su grad i odlazili u svoja prebivališta u selima u distriktu, osobito na otocima Zlarinu i Krapnju. Oni su bili u prednosti u odnosu na siromašnije građane i stanovnike i pri traženju usluga od komunalnih zdravstvenih djelatnika jer su se takve usluge skupo plaćale. Na kraju možemo zaključiti da su nakon „crne smrti” koja se Dalmacijom proširila 1348. stanovnici šibenske, kao i ostalih dalmatinskih komuna, od druge polovine 14. do kraja 15. stoljeća prošli dug, ali relativno uspješan put u borbi protiv gotovo kontinuiranih kužnih epidemija. Nažalost, unatoč nizu naprednih mjera nastalih na temelju znanstvenoga promišljanja obrazovanih zdravstvenih djelatnika te odredbi svjetovnih i crkvenih vlasti, a djelomično i prihvaćanjem potpora koje su komuni pružali vojni zapovjednici, kužne epidemije ostale su, zbog velikoga mortaliteta koji su uzrokovala, jedan od temeljnih razloga kreiranja svakodnevnoga, duhovnoga i pobožnoga života svih staleža šibenskih stanovnika. To je zorno izraženo u intimnim religioznim motivima kao što su *ars bene moriendi* ili *ples mrtvaca* te u sakralno-slikarskoj ikonografiji obilježenoj dominacijom Djevice Marije kao *advocatae* i *matrix Christianorum* te *anti-pestis* zaštitnice u čestom slikarskom motivu *sub matris tutela*. No hagiografija i s njom usko povezana hagiotopografija te izbor svetačkih patronata¹⁸⁷ zaštitničkih svetačkih titulara sakralnih i milosrdnih objekata kao još jedne, ali jednako važne, razine borbe u ratu protiv nesmiljenih epidemija kuga zahtijevaju potpuno novi metodološki pristup drugačijim vrstama vrela od onih koje su razmatrane u ovom radu, prije svega narativnim i vizualnim.

---

¹⁸⁷ Primjerice, sve češći izbori svetaca kao što su sv. Martin papa, sv. Kuzma i Damjan, sv. Sebastijan, sv. Rok, čiji su *vitae* i *legendae* usko ili djelomično povezani s motivom svetačke zaštite od epidemija.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik – fond 30 – Šibenski bilježnici (HR-DAŠI-30-ŠB).

Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik – fond 17 – Općina Šibenik, Krsto Stošić (HR-DAŠI-17-OŠ, KS).

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, Zadar – fond 31 – Bilježnici Zadra (HR-DAZ-31-ZB).

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik – Testamenta notariae.

Literatura

Barbarić, Josip; **Kolanović**, Josip, prir. *Šibenski diplomatarij. Zbornik šibenskih isprava*, Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara, sv. I. Šibenik: Muzej grada, 1986.

Birin, Ante. „Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano (1436. – 1437.)”. *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 37: 117-188.

Birin, Ante, prir., **Šibenski bilježnici: Juraj de Dominicis = Notai di Sibenico: Giorgio de Dominicis (1469. – 1470.)**. Zagreb; Zadar; Šibenik: Hrvatski institut za povijest; Državni arhiv u Zadru; Državni arhiv u Šibeniku, 2018.

Brusić, Vladislav. *Otok Rab: geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg Primorja*. Zagreb: Franjevački samostan sv. Eufemije u Kamporu, 1926.

Buklijaš, Tatjana. „Kuga: Nastajanje identiteta bolesti”. *Hrvatska revija* 2 (2002). Pristup ostvaren 25. 10. 2020. <https://www.matica.hr/hr/326/kuga-nastajanje-identiteta-bolesti-20909/>.

Chiffolleau, Jacques. „Perché cambia la morte nella regione di Avignone alla fine del Medioevo”. *Quaderni storici* 17 (1982), br. 50 (2): 449-465.

Cvetnić, Željko. „Kuga – bolest koja je promijenila svijet (I. dio)”. Portal Veterina. Pristup ostvaren 13. 10. 2020. <https://veterina.com.hr/?p=31621>.

Grmek, Mirko Dražen. „Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku do početka XX stoljeća”. U: *Šibenik. Spomen zbornik o 900. obljetnici*, uredio Slavo Grubišić, 523-539. Šibenik: Muzej grada, 1976.

„Guglielmo da Varignana”. Pristup ostvaren 17. 2. 2017. <http://www.summagalliana.it/lessico/g/Guglielmo%20da%20Varignana.htm>.

Gundrum, Fran. „Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća”. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6 (1902), br. 1: 210-214.

Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika, prev. Zlatko Herkov. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982.

Kolanović, Josip. Šibenik u kasnome srednjem vijeku. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Kunčić, Meri. *Od pošasti sačuvaj nas. Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.

Kunčić, Meri. „Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni”. U: *Rapski zbornik II.*, uredili Josip Andrić i Robert Lončarić, 57-75. Rab: Ogranak Matice hrvatske, 2012.

Ladić, Zoran. „O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka”. U: *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, uredio Neven Budak, 607-623. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest; FF Press, 2005.

Ladić, Zoran. „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima-šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama”. U: *Filii, filiae... Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik radova 4. Istarskog povijesnog biennala*, uredila Marija Mogorović Crljenko, 69-96. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu, 2011.

Ladić, Zoran. *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Ladić, Zoran. „O šibenskim hospitalima i leprozorijima kasnog srednjeg vijeka prema bilježničkim spisima”. U: *Šibenik od prvog spomena. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika*, uredila Iva Kurelac, 153-174. Šibenik; Zagreb: Muzej grada Šibenika; HAZU, 2018.

Ljubić, Šime, ur., *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. VI: *Od godine 1409 do 1412.*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. IX. Zagreb: JAZU, 1878.

Ljubić, Šime, ur., *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. VII: *Od godine 1412 do 1420.*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XII. Zagreb: JAZU, 1882.

Medieval Sourcebook: Twelfth Ecumenical Council: Lateran IV 1215. The Canons of the Fourth Lateran Council, 1215, Canon 22. Pristup ostvaren 11. 11. 2009. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.html>.

Miagostovich, Vincenzo. *I nobili e il clero di Sebenico nel 1449 per la fabbrica della cattedrale: documenti editi e annotati da Vincenzo Miagostovich*. Sibenico: Consorzio tipografico Ugo Fosco & C.i., 1910.

Mlacović, Dušan. *Građani plemići. Pad i uspon rapskog plemstva*. Zagreb: Leykam international, 2008.

Nodilo, Natko (Speratus) ur., *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Scriptores, vol. 1. Zagreb: JAZU, 1883.

Petric, Slavka T. „Bratovštine u Šibeniku”. *Croatica Christiana periodica* 21 (1997), br. 39: 97-136.

Praga, Giuseppe. *Arbe nella storia dell'arte, delle lettere e del pensiero italiano*. San Marino: Arti grafiche sammarinesi, 1927.

Prelog, Milan. „Dalmatinski opus Bonina da Milano”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13 (1961), br. 1: 193-215.

Raukar, Tomislav. „Društvene strukture u mletačkoj Dalmaciji”. U: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća)*, uredila Mirjana Gross, 103-126. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981.

Raukar, Tomislav. „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća”. *Historijski zbornik* 35 (1982): 43-118.

Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997.

Raukar, Tomislav. „Rab sredinom XV. stoljeća”. *Croatica Christiana periodica* 22 (1998), br. 42: 27-36.

Ravančić, Gordan. „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348. – 1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra”. *Povijesni prilozi* 23 (2004), br. 26: 7-18.

Sirovica, Stjepan. „Šibenik Hospital, Its Physicians and Benefactors throughout the Centuries”. *Croatian Medical Journal* 36 (1995), br. 3: 198-211.

Šišić, Ferdo. „Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga”. *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 6 (1904): 2-59.

Šupuk, Ante. „Marginalije o Šibeniku, njegovu stanovništvu i antroponimima u devetnaestom stoljeću”. *Čakavska rič: polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* XIII (1986), br. 2: 15-27.

Zelić, Danko. „Gradski statut kao izvor za povijest urbanog razvoja Šibenika”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 19 (1995): 37-51.

Zoran Ladić*

The Plague Epidemics and the Sanitation Culture in Šibenik during the Late Middle Ages

Summary

In this article, the author examines the appearance of plague epidemics in the Dalmatian commune of Šibenik in the late medieval period, from the Black Death in 1348 until the end of the fifteenth century. The analysis is based on the research of data from Šibenik's statutory law – statutory decrees and later added novels (*reformationes*) – of the diplomatic relations and commissions between the Venetian central authorities and the commune of Šibenik, and of various communal published and unpublished sources. Yet, the most valuable data are the communal notary records, primarily last wills and inventories of goods, which enable the punctual examination of places where the plague epidemics raged in certain periods (villages, city, islands in the district). Last wills and inventories of goods are extremely valuable in establishing the beginning and ending of plague epidemics because they contain data on the dates of recording the wills, the death of testators, and the composing of inventories. These sources also allow us to examine the duration of plague epidemics. Thus, we know that some plague epidemics in the commune of Šibenik lasted for several months while others raged for one or even two years. The research has shown that the outbreaks of plague epidemics occurred much more frequently than has been hitherto assumed, either in the city of Šibenik or in the villages of its densely populated district. In any case, the research has shown that plague epidemic in the fifteenth-century commune of Šibenik appeared much more frequent than it has been considered until now.

The author also discusses the health protection measures undertaken by the central Venetian and communal Šibenik authorities to prevent the spreading of plague epidemics, particularly within the city walls. The sources, especially last wills and inventories of goods, but also some other types of notary deeds, statutory law and its novels, as well as the *ducales* issued by the central Venetian government and decrees issued by the communal authorities, clearly show that the commune of Šibenik implemented the same healthy, medical, and hygiene measures available at the time as other European urban-rural societies. Deceased persons, as well as members of their nuclear families, were immediately put into isolation outside the city walls and situated in empty houses in the surrounding villages. The communal authorities, patricians, rich merchants, and members of clergy likewise found refuge in villages within the communal district or in their houses and palaces on communal islands. The mobility of villagers towards the city still existed, but they were only allowed to enter the fields near the city walls, not

---

* Zoran Ladić, Department of Historical Research of the Institute of Historical and Social Research of CASA, Strossmayerov trg 2, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: zladic@hazu.hr

the city itself. The Venetian mercenaries were situated in towers close to the city gates and prevented the mobility of peasantry from the district into the city or vice versa. In the fifteenth century, the commune of Šibenik introduced quarantine and its communal hospitals and leper houses served as places for the accommodation of sick persons. There were female and male persons (*hospitalarii*, *hospitalarie*, and sometimes mendicant friars) voluntarily caring for the infected persons. The communal authorities proclaimed statutory novels forbidding burials in church graveyards within the city walls as well as direct physical contacts between the participants and the deceased persons during the burial ceremonies, such as the customary expression of emotions by kissing the infectious body of the deceased person. Finally, the healthcare system in the late medieval commune of Šibenik included control over healthy denizens and isolation of infected persons. This involved a great number of professional medical workers who had graduated from various Italian universities as well as auxiliary medical workers such as barbers or herbalists. The statute of Šibenik shows that professional medical workers were very much honored by the communal denizens and authorities, which is best illustrated by their significant annual salaries and the relatively luxurious accommodation provided by the communal authorities.

Keywords: Dalmatia, Šibenik, Late Middle Ages, epidemics, health